http://garmian.edu.krd https://doi.org/10.24271/garmian.70

دەستێوەردانی مرۆیی لە پرۆسەکانی جینوساید
جینوسایدکردنی گەلی کورد بە نمونە

م.ی. ئاریان روف عزیز
زانکۆی گەرمیان
ماستەر لە زانستە ڕامیاریەکان

پشتیوان حمە سعید محمدامین
پەروەردەی گەرمیان
ماستەر لە زانستە ڕامیاریەکان

پوختە

ئەگەر پرەنسیپی دەستێوەرنەدان لە کاروبار نێوخۆی وڵاتان بۆ ڕاگرتنی نەزم و نیزامی جیهانی بێت، وە باسکردنی دەستێوردان بۆ ڕێگریکردن و کۆتایهێنانە بە تاوانەکانی دژبە مافەکانی مرۆڤ و جینۆساید ڕێگریکردنە لە رودانیان، ئەوا پرەنسیپی ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ بە پێچەوانەوە جەخت لە دەستێوەردان دەکاتەوە لە لایەن وڵاتان و ڕێکخراوە نێودەولەتیەکانەوە، بەڵام لە دۆخی بەکارهێنانی ئەم پرەنسیپەدا چەند پرسیارێک دێتە پێشەوە وەک، کێ بە ئەکتی دەستێوەردانەکە هەستێ و کەی ئەنجام دەدرێت؟ کێ بڕیاری دەستێوەردان بدات؟ ڕەوایەتی و ناڕەوایەتی دەستێوەردان چۆن دیاریدەکرێت؟ ڕێگرییە یاسایی و سیاسیەکان چین لەبەردەم بەکارهێنانی ئەم پرەنسیپە؟ ئایا بۆچی لە پرۆسەی جینۆسایدکردنی گەلی کورد لە باشووری کوردستان لە سەردەمی جەنگی سارد کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بەدەنگ نەهات؟ ئایا بۆچی دوای کۆتایهاتنی جەنگی سارد پرەنسیپی دەستێوەردان بۆ پرسی پێشلکاری مافەکانی مرۆڤ دژ بەگەلی کورد کارادەبێت؟

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە سیاقی سێ بەشدا هەوڵدەدات وەڵامی ئەم پرسیارانە بداتەوە، کە بەم شێوەیە.لەبەشی یەکەمدا چەمکەکانی دەستێوردان و جینۆساید لە ڕووی تیۆریەوە شیدەکرێتەوە، لە بەشی دووەمدا باس لە ڕێگریە یاسایی و سیاسیەکانی بەردەم دەستێوەردان دەکرێت لە تاوانەکانی جینۆسایدا، لە بەشی سێیەمدا تاوانەکانی جینۆسایدی گەلی کورد باس دەکرێن لەگەڵ ڕێگری و پاڵنەرەکانی دەستێوەردان و دەستێوەرنەدانی مرۆیی لە لایەن کۆمەڵگەیی نێودەوڵەتیەوە لە کەیسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورددا لە باشوری کوردستان.

لە ئەنجامدا لێکۆڵینەوەکە بەوە گەیشتووە کە چەمکەکانی جینۆسایدو دەستێوەردانی مرۆیی پێناسەکانیان بە پێی بەرژەوەندی و لە سیاقی ڕووداوەکاندا دیاریدەکرێت و جۆرێک لە دووفاقی هەیە لە بەکارهێنان و بەکارنەهێنانی دەستێوەردانی مرۆیی لە کەیسەکانی جینۆسایددا، ئەمەش بە ڕوونی لە جینۆسایدی گەلی کورددا بەدیدەکرێت، کە بەرژەوەندی وڵاتانی گەورە بڕیاردەدات نەک قەبارەو دڕندەیی کەیسەکانی جینۆساید و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی.

پێشەکی

بابەتی دەستێوەردانی مرۆیی وەک رێکارێک بۆرێگریکردن لە پێشلکاری ترسناکی مافەکانی مرۆڤ و پاراستنی ئەو مافانە، فرە رەهەند و هەمەلایەنە، و لەوە چووەتە دەروە کە یارمەتی پزیشکی و خواردەمەنی و هاوکاری ئەو گەلانە بێت کە لەدۆخێکی مەترسیداردان، بەڵکو شێوەی ئاڵوزی وەرگرتووە کە رۆڵی هەیە لە گۆڕینی سەرووەری نیشتیمانی دەوڵەت و ئەو پرەنسیپانەی پەیوەندیان پێوەی هەیە وەک (دەستێوەرنەدان، بەکارنەهێنانی هێز لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا).

هەرلەبەر ئەمە مافی دەستێوەردانی مرۆیی گرنگیەکی تایبەتی بەدەستهێنا لە چوارچێوەی ئەو وەرچەرخانە سیاسی و یاساییانەی کە شانۆی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا بەخۆیەوە بینی لە ڕەهەندە مرۆییەکەیدا، بەتایبەتی دوای ئەوەی ئەنجومەنی ئاسایش بەدوای دیاریکردنی سەرچاوەی دیکەوەبوو بۆ هەڕەشە لەسەر ئاسایش و ئاشتی جیهان، لەو نێوەندەشدا هەڕەشە بۆسەر مافی مرۆڤ و بەتایبەت تر ئەکتی(جینۆساید) کە یەک لەو هەڕەشە جدیانەیە، هەربۆیە نەتەوەیەگرتووەکان و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لە چوارچێوەی بڕیار وپرەنسیپ و رێکەوتننامەی جۆراو جۆردا هەوڵی ڕێگریکردن و نەهێشتنیان داوە لە رێگەی (پرەنسیپی دەستێوەردانەوە).

ئەوی جێگای بایەخی ئەم لێکۆڵینەوەیەیە، ئەوەیە کەسەرەڕای گرنگی ئەم پرسە و زۆری تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی لە نێویشیدا (جینۆساید)هێشتا رێگری و کۆسپی یاسایی و سیاسیی لە بەردەم بەکارهێنان و جێبەجێکردنی ئەم پرەنسیپەدا هەیە، و سەلماندنی ڕاستیەکەش لە کەیسی ئەو تاوانانەی کە دژی گەلی کورد ئەنجامدراون و چونەتە خانەی جینۆسایدەوە بە ڕوونی بەدی دەکرێت.

نوسینی توێژینەوە سەبارەت بە پرەنسیپی دەستێوەردان گرنگە لە هەمان کاتدا ئالۆزیشە، بەڵام ئامانجی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە دەستپێکردن و وروژاندنی بابەتەکەیە، و دەیەوێت تیشک بخاتە سەر ئەو پێشکەوتن و گۆرانکاریانەی کە بەسەر مافەکانی مرۆڤدا هاتوە و شیان بکاتەوە ، لە هەمانکاتدا دەیەوێت ئەو گیرۆگازە شیبکاتەوە کە پرەنسیپی دەستیوەردان لە گەڵ خۆیدا وروژاندونی، لە هەمان کاتدا وەڵامی ئەم پرسیارانەش بداتەوە: سەرە رای ئەوەی لە چلەکانی سەدەی بیستەم شۆرشێی گەورە لە پرسی مافەکانی مرۆڤ بە دیهاتن، بەڵام بۆچی کۆمەڵگەی نیودەوڵەتی بێدەنگ بوو لە پاشلکاریە ترسناکەکانی مافەکانی مرۆڤ دژ بە گەلی کورد تا کۆتایی هەشتاکانی ئەو سەدەیە؟ ئایا لەمپەرەکانی بەردەم پرەنسیپی دەستێوەردان چین؟ و لە هەمانکاتدا ئەم توێژینەوەیە دووگریمانەیەک دەخاتە روو:

1. **گریمانەی یەکەم : فاکتەری کات وشوێن و بەرژەوەندی رۆڵی گرنگیان هەبووە لە دەستیوەردان بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ**
2. **گریمانەی دووەم : بونی لەمپەری یاسایی رێگریەکی گەورەیە لە بەردەم پرەنسیپی دەستیوەردان، بەڵام ئەم لەمپەرە یاسایانە هیچ نین جگە لە پاساویک بۆ لەمپەرە سیاسیەکان**

ڕێبازی لیکۆڵینەوە لە توێژینەوەکە شیکاری و ڕاڤەیی ڕوداوە مێژوویەکانە بە پشت بەستن بە میتۆدی سیاسی و مێژووی.

ئەم توێژینەوەیە لە سێ پار پێکهاتوە، لەپاری یەکەمدا چەمکەکانی دەستێوردان و جینۆساید لە ڕووی تیۆریەوە شیدەکرێتەوە، لە پاری دووەمدا باس لە ڕێگریە یاسایی و سیاسیەکانی بەردەم دەستێوەردان دەکرێت لە تاوانەکانی جینۆسایدا، لە پاری سێیەمدا تاوانەکانی جینۆسایدی گەلی کورد باس دەکرێن لەگەڵ ڕێگری و پاڵنەرەکانی دەستێوەردان و دەستێوەرنەدانی مرۆیی لە لایەن کۆمەڵگەیی نێودەوڵەتیەوە لە کەیسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورددا لە باشوری کوردستان.

بەشی یەکەم

چەمکی دەستێوەردان و جینۆساید لە ڕووی تیۆریەوە

پاری یەکەم: چەمکی دەستێوەردانی مرۆیی

دەستێوەردانی مرۆیی

بۆ ڕونکردنەوە و تیشک خستنەسەر پرەنسیپی دەستیوەردان دەکرێت هەندێک لەو هەوڵانە پیشانبدرێت کە دراوە بۆ دیاریکردنی چەمکی دەستێوەردانی مرۆیی، وەک هەوڵێک لەلایەن ئێمەوە بۆ گەیشتن بە بەرچاوڕوونییەکی تەواو سەبارەت بە سنووری چەمکەکەو دیاریکردنی چەمکێکی ڕێککاری بۆی.

لە ڕووی زمانەوانیەوە وشەی(دەستێوەردان) لە وشەی لاتینی(intervenir)ەوە وەرگیراوە واتە ڕاوەستان لە نێوان دوو شتدا(interposition)، کە بەدوومانا بەکاردەهێنرێت، یەکەمی نێگەتیڤە(interference) کە ئاماژەیە بۆ هێرشکردنە سەر یان ڕووبەڕووبونەوەی ئەوانیتر یان پێشێلکردنی سەروەری (Usurpation Of Sovereignty) دووهەم مانایەکی پۆزەتیڤە کە نێوەندگیرییە لە نێوان دژەکان[1].

سەبارەت بە داڕشتنی زاراوەکەو بەکارهێنانی پرۆفیسۆر(لیلیچ-Lillich)پێیوایە کە زاراوەی دەستێوەردانی مرۆیی لەلایەن یاساناس (wheaton) داڕێژراوە، ئەمەش لەکاتی بەرگریکردنی لە دەستوەردانی وڵاتانی ئەوروپی لە یۆنان دژی دەوڵەتی عوسمانی ساڵی(1827)، هەندێکیتر پێیانوایە یاساناس (Hill) یەکەم کەسە ئەم زاراوەی بەکارهێناوە، هەرچۆنێک بێت ئەم زاراوەیە بەشێوەی جۆراو جۆر بەکارهاتووە لەوانە(دەستێوەردان لەپێناو مرۆڤایەتی) یان(دەستێوەردان بەهۆکاری مرۆیی)، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئەم زاراوەیە لە کۆتایی هەشتاکاندا بەڕوونی دەرکەوت بۆ ڕاڤەکردنی دەستوەردانی ڕێکخراوە حوکومی و ناحوکومیەکان لە کاروباری وڵاتان[2].

---

[1] زردومی علاءالدين، التدخل الخارجی و دوره في اسقاط نظام القذافي، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة محمد خيضر بسكرة، الجزائر،2013 ، ص10

[2] عبداليزيد داودی، التدخل الإنساني في ضوء ميثاق منظمة الأمم المتحدة- دراسة حالة إقليم كوسوفو نموذجا، رسالة ماجستير غيرمنشورة، جامعة8مای 1945 –قالمة، الجزائر،2011-2012، ص19-20

لەمیانی ئەو پێناسانەی کە بۆ چەمکەکە کراوە دوو ئاڕاستەی سەرەکی هەن، ئاڕاستەیەک جەخت لە ڕەهەندی سەربازی و بەکارهێنانی دەکات بەتەنها، ئەویتر لەپاڵ هێزی سەربازیدا هێزی ئابوری وسیاسی بەهەند وەردەگرێت. هەریەک لە (adam robartis ،Michael Barnett ،jenniferm welsh،Richard flak) پێیان وایە کە (دەستێوەردانی مرۆیی بریتییە لە بەکارهێنانی هێزی سەربازی لەلایەن دەوڵەتێک یان کۆمەڵە دەوڵەتێک یان ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی بۆ ڕاگرتنی پێشێلکاری بەرامبەر بە مافی مرۆڤی هاووڵاتیانی ئەو دەوڵەتە کە دەستوەردانی تێدا دەکرێ)[3]. لەسەر هەمان ئاڕاستە (لاس ئوبنهایم) جەخت لە ڕەهەندی سەربازی دەکاتەوەو دەڵێت (ئەو دەستێوەردانەیە کە هێزی سەربازی تێدا بەکاردەهێنرێت بەناوی مرۆڤایەتیەوە بۆ وەستاندنی چەوساندنەوەو کاری نامرۆڤانەی دەوڵەتێک دژی هاوڵاتیەکانی خۆی[4]. وە جۆزێف نای (Joseph Nye) دەڵێت هەموو هەڵسووکەوتێکی دەرەکی کە کاریگەری دەبێت لەسەر کاروباری ناوخۆی وڵاتێکی دیکەی خاوەن سەروەری لە ڕێگەی هێزی سەربازییەوە دەبێتە دەستوەردانی مرۆیی.

لێکۆڵەرێکی دیکە لەسەر هێڵی ئاڕاستەی دووەم پێیوایە دەستێوەردان بریتیە لە پەنابردنی ئاکتەرێک یان زیاتری یاسای نێودەوڵەتی گشتی بۆ زۆرکردنی(اکراه) سیاسی یان ئابوری یان سەربازی دژی دەوڵەتێک یان زیاتر کە تێیدا مافی مرۆڤ بە شێوەی ڕێکخراو ودوبارە پێشێلدەکرێت بۆ ئەوەی ناچاربکرێت واز لەو ئەکتە پیادەکراوە بهێنێت[5]. یان وەها پێناسەدەکرێت کە ئەکتی دەستێوەردانە لە کاروباری ناوخۆی وڵاتێکی دیکە بە ئامانجی کۆتایهێنان بە ئازاری جەستەیی هاووڵاتیانی بەهۆی هەڵوەشاندنەوە یان خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات لەو وڵاتە، وە هاوکاریکردن بۆ فەراهەمکردنی دۆخێک کە بتوانرێت ستراکتۆری دەسەڵاتێکی مەدەنی تێیدا بنیات بنرێت[6].

لەلایەکی دیکەوە جیمس ڕۆسناو(James Rosenau) دوو تایبەتمەندی دیاریدەکات بۆ پێناسەی دەستێوەردان سەرەڕای شێوەو میکانیزمە بەکارهاتووەکان تێیدا:

1- کارەکە نوێبێت و ڕادەبەدەربێت لەکاری ئاسایی.
2- ئەکتی دەستوەردانەکە کاریگەری پۆزەتیڤ یان نێگەتیڤی هەبێت لەسەر پێکهاتەی دەسەڵاتی وڵاتی دەستێوەردراو[7].

بەم شێوەیە بۆمان دەردەکەوێت کە چەمکی دەستێوەردانی مرۆیی سێ ڕەگەزی سەرەکی دەگرێتەوە:

1- بەکارهێنان یان هەڕەشەی بەکارهێنانی زۆرەملێیانەی هێز.
2- بوونی پێشێلکاری ڕوون و بەرنامە بۆ داڕێژراوی مافەکانی مرۆڤ.

---

[3] محمد فيصل خولي، الامم المتحدة و التدخل الدولي الانساني، القاهرة، ص14
[4] محمد يعقوب عبدالرحمن، التدخل الانساني في العلاقات الدولية، مركز الامارات للدراسات و البحوث الاستراتيجية، الامارات،2004، ص20.
[5] محمد فيصل خولي، مصدر سبق ذكره، ص15
[6] Sabhan kardas, humanitarian intervention: the evolution of the idea and practice, journal of international affairs, june-july-2001, vol 2, p1.
[7] رياض حمدوش، تطور مفهوم التدخل الدولي في ظل عولمة حقوق الانسان، مجلة العلوم الانسانية، الجزائر، عدد41، سنة 2014 ، ص390

3- دەستێوەردان بە بێ ڕەزامەندی دەوڵەتی دەستێوەردراو دەکرێت و دژی ویستی ئەوە.

شایەنی ئاماژە بۆکردنە هەر هەوڵێک بۆ گەیشتن بە پێناسەیەکی ورد و دیاریکراو بۆ ئەم چەمکە پەیوەستە بە دیاریکردنی ماناو دەلالەت و مەبەستی هەریەک لەم سێ ڕەگەزە کە باسمانکرد.

2- چۆنییەتی و پێوانەکانی دەستێوەردان

چەمکی دەستێوەردانی مرۆیی بە چەمکێکی کۆن و نوێش دادەنرێت لەیەککاتدا[8]. بەبەڵگەی ئەوەی کەبە سەرنجدان لە مێژووی پێشکەوتنی چەمکەکە دەبینین لەسەدەی نۆزدەدا وڵاتانی ئەوروپی بەبیانوی پاراستنی کەمایەتیەئاینیەکان (مەسیحی) لە چەوساندنەوە دەستێوەردانیان کردووە لە هەندێک ویلایەتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی وەک (لبنان، یۆنان، بەلقان)، دواتر ڕاستە لەگەڵ شەڕی سارددا ئەم ئەکتە خامۆش دەبێت و هەردوو پرەنسیپی سەروەری و دەستوەرنەدان بوار بۆ بەکارهێنانی ناهێڵنەوە، بەڵام بەکۆتا هاتنی ئەو قۆناغە دێتەوە ناو ئەجێندای نێودەوڵەتی و چەندین نموونەی پراکتیکی بەدیدەکەین لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا وەک(عێراق 1991، سۆمال1992، رواندا و هایتی 1994، کوسوڤۆ و تەیموری ڕۆژهەڵات 1999، عێراق 2014) [9].

بەهۆی ئەو گۆرانکاریە هاوچەرخانەی لەکۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا ڕویداوە، هاوکات لەگەڵ ڕاڤەی فراوانی بەشی حەوتی میساقی (UN) کە سەرچاوەکانی هەڕەشەی بۆ سەر ئاسایش و ئاشتی جیهانی فراوانتر و جۆراوجۆرتر کردوو، چەمکی دەستێوەردان بووەتە ڕێسایەکی عورفی کارپێکراو و پرەنسیپی(دەستێوەرنەدان) کە یەک لە پرەنسیپە جەوهەرییەکانی یاسایی نێودەوڵەتیە کەلە مادەی (2) برگەی(7)دا هاتووە تێپەڕاندووە[10]. ئەوەی دەستێوەردانەکانی دوای شەڕی سارد جیادەکاتەوە لە دەستێوەردانە مرۆییە کلاسیکیەکان لەکۆندا بریتییە لە[11] :

1- بیرۆکەی دەستێوەردانی مرۆیی ئاستەکلاسیکیەکەی کە دەوڵەت تاکە ئاکتەری یاسایی نێودەوڵەتی بوو تێپەڕێنراوە و چووەتە قۆناغێکی نوێ کە تیایدا ئاکتەری نوێ زیاد بوون بۆ دەستێوەردان وەک ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان.
2- کاری دەستێوەردان بەشێوەیەک زیادبووە کە هەموو تاکێک دەگرێتەوە بە بێ ڕەچاوکردنی ڕەگەز و ئاین و ئاینزا و ناسنامە و تاد، هەروەها هەموو مافە ئابووری و کۆمەڵایەتی و کەلتووریەکان، واتە مەرج نیە ئەو کەسانەی دەستێوەردان لە پێناویاندا دەکرێت هیچ یەک لەو پەیوەندیانەی ناومان هێنان بیانبەستێتەوە بە دەوڵەتی یان دەوڵەتانی دەستێوەردەرەوە.

[8] محمد فيصل خولي، مصدر سبق ذكره ، ص1
[9] عبدالرحمن عبدالعال، مفهوم التدخل الانسانى و اشكالياته،: www. Bou4 w26 -notebook.blogpost.com
[10] خالد حسانى، بعض الاشكاليات النظرية لمفهوم التدخل الانسانى، مجلة المستقبل العربي، عدد 425،2014، ص42
[11] بوراس عبد القادر، التدخل الدولي الانسانى و تراجع مبدأ السيادة الوطنية، دارالجامعة الجديدة، الجزائر،2009، ص174-175

لەبابەت شێوازەكانی دەستێوەردان، پاڵپشت بەوەی كە پاراستنی مافی مرۆڤی كۆمەڵە وگروپە نەتەوەیی و ئاینی و ئەتنیەكان لە ئامانجە سەرەكیەكانی نەتەوەیەكگرتووەكانە باس لە دوو شێواز دەكەین[12]:

1- دەستێوەردان بۆ پاراستنی لە جینۆساید

لە مادەی(2)ی رێككەوتننامەی قەدەغەكردنی جینۆساید و سزادانی لە ساڵی 1948 جینۆساید بە یەكێك لەو گۆڕاوانە (متغیر) دادەنێت كە كە دەبێتە هۆی دەستێوەردانی كۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بۆ ڕێگەلێگرتنی یان سوككردنی لێكەوتەكانی و سزادانی بكەرانی، وە لە مادەی(8)دا مافی ئەوەی داوەتە لایەنەكانی ئەم رێككەوتنە كە داوا لە نەتەوەیەكگرتووەكان بكات بۆ گرتنەبەری ڕێوشوێنی پێویست بۆ ڕێگریكردن لە ئەنجامدانی تاوانەكە.

2- دەستێوەردان بۆ پاراستنی كەمایەتیەكان:

نەتەوە یەكگرتووەكان لە چوارچێوەی مافی مرڤدا جەختی لەمافی كەمایەتیەكان كردۆتەوە،وە كۆمەڵەی گشتی نەتەوەیەكگرتووەكان لە بڕیاری47135لە 1992/1/18 بەڵگەنامەیەكی لەخۆگرت كە جەخت لە مافی كەمایەتیەكان دەكاتەوە،هەروەها ئەنجومەنی ئەوروپی رێكەوتننامەیەكی لەخۆگرت لە 1995 كە مافی كەمایەتیەكانی تێدا دیاریكراوە و جەخت لە جێبەجێكردن و ڕێزلێگرتنی دەكاتەوە .

ئەمە ئەگەر نەتەوە یەكگرتووەكان پێیهەڵسێت بەڵام گەر نەتەوە یەكگرتووەكان و ئەنجومەنی ئاسایش نەگەیشتنە بڕیار بۆ دەستێوەردان، چۆن دەكرێت دەوڵەتێك هەستێت بە كاری دەستێوەردان ؟

لەبارەی مەرجەكانی دەستێوەردانەوە كە دەوڵەتێك یان چەند دەوڵەتێك ئەنجامی بدەن، دادوەر (ئەنطونیو كاسیسی) شەش مەرج دیاریدەكات[13] :

1- پێشێلكاری ترسناك هەبێت بەرامبەر مافی مرۆڤ كە ببێتە هۆی لەناوچونی سەدان و هەزاران كەس كە بگاتە ئاستی تاوانی دژی مرۆڤایەتی، وە ئەم كارەش لەلایەن حكومەتی وڵاتەكەوە بكرێت یان نەتوانێت رێگەبگرێت لە ڕوودانی.
2- تاوانی دژی مرۆڤایەتی لە وڵاتێك ڕوویدات لە ئەنجامی ئاژاوەوە، وڵاتەكەش ڕەتی بكاتەوە پەنا بباتە بەر نەتەوە یەكگرتووەكان.
3- ئەنجوومەنی ئاسایش نەتوانێت كاری پێویست بكات بە هۆی جیاوازی ڕای ئەندامەكانی یان بەكارهێنانی مافی ڤیتۆ.

[12]عبدالرحمن ناجى ملا ياس، الامم المتحدة و التدخل الانسانى في اطار الواقع الدولي واثره في حماية حقوق الانسان، مجلة كلية بغداد للعلوم الاقتصادية الجامعة، عدد23،سنة 2010, ص8-9

[13]A group of researchers, Intervention: When, Why and How? From web: https://www.publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmdfence/writev/intervention/int10.htm

4- هەموو ڕێگا ئاشتیخوازیەکان تاقیکرابنەوە و ئەنجامی نەبوویێت.

5- زۆرینەی وڵاتان پشتگیری بکەن یان هیچ نەبێت لە دژی نەبن.

6- هێز بەکاردەهێنرێت بۆ ڕاگرتنی پێشێلکاریەکان و گەڕاندنەوەی مافی مرۆڤەکان.

دیارە ئەمەش وەک (ئیفانز-Gareth Evans*) ئاماژەی پێدەکات حاڵەت هەبووە شایەنی دەستێوەردان بووە، بەڵام ئەنجومەنی ئاسایش بە پێی میساقی نەتەوە یەکگرتووەکان کە ڕێگە بەبەکارهێنانی هێزی سەربازی نادات تەنها بۆ بەرگری لەخۆکردن(الدفاع عن النفس)نەبێت، لەم دۆخەدا دەبێت بەدوای مۆبۆلیزەکردنی ئیرادەی سیاسی پێویستەوە بین وەک لە(کۆسۆڤۆ1999) ڕویدا کە ڕوسیا ڤیتۆی دەستێوەردانی کرد، بەڵام لە ژێر ناونیشانی بەرپرسیاریەتی پاراستن (مسؤلية الحماية) کە پەیوەستبوون و بەرپرسیاریەتیەکی ئەخلاقی و سیاسیە نەک یاسایی دەستێوەردان کرا [14].

پاری دوومم: چەمک و ئە کتی جینۆساید

1- چەمکی جینۆساید

زاراوەی جینۆساید(GENOCOIDE) لە هەردوو وشەی یۆنانی (GENOS- ڕەگەز یان کۆمەڵ) و (CIDE-کوشتن)پێکهاتووە[15]. داڕشتنی زاراوەکە لەلایەن یاساناس (ڕافائیل لیمکین) بوە بۆ کەلە توێژینەوەیەکیدا بەکاری هێنا ساڵی 1944 بۆ باسکردن و ئاماژەکردن بەو کارەسات و تاوانانەی نازیەکان بەرامبەر مرۆڤایەتی لەوڵاتانی ئەوروپی کە کەوتبوونە ژێر داگیرکاری نازیەکانەوە[16].

دوای داڕشتنی زاراوەکە لەلایەن(ڕافائیل لیمکین)وە بەکارهێنانی زوو بەرفراوان بوو هەندێک گۆڕانیش لە پێناسەکەدا کراو هەتا لە بەڵگەنامەیەکی نێودەوڵەتی وەک (ڕێککەوتننامەی جینۆساید1948) بۆ ڕێگریکردن لە جینۆساید و سزادانی پێناسەکەی جێگیرکراو، ئیتر چووە ناو گوتاری سیاسی و یاساییەوە لە زۆربەی زمانەکانی دنیادا، وە لەدوای شەڕی ساردەوە زاراوەکە تەکانێکی بەخۆوە بینی لە لێکۆڵینەوە ئەکادیمیەکانی بواری زانستە کۆمەڵایەتی و مێژوویەکان چونکە لەو قۆناغە نوێیەدا سیاسەتی جیهانی زیاتر کرایەوە بەڕووی مافەکانی مرۆڤدا[17].

---

* (ئیفانز-*Gareth* Evans) لێکۆڵەرێکە بەناوبانگی ئوستورالیە،لەگەڵێک لە زانکۆ بەناوبانگەکانی دونیاوەک(ئوکسفۆرد ،کامبریج ،ستانفورد ،زانکوکانی ئەوروپای ناوەڕاست وانەی وتوەتەوە،سەرۆکی گروپی قەیرانە نێودەوڵەتیەکان بوە،وە سەرۆکایەتی دوو لیژنەی نێودەوڵەتی کردووە تایبەت بە دەستێوەردان و سەروەری دەوڵەت،وە خاوەنی چەمکی نوێ ی(بەرپرسیارێتی پاراستن)ە (مسؤلية الحماية) .

[14] Edyta Kwiatkoska, Humanitarian Intervention Selected Aspects, 2014, p362-363

[15] بۆ زانیاری زیاتر بروانە:https://en.oxforddictionaries.com/definition/genocide

[16] زياد ربيع، جريمة الابادة الجماعية، مجلة السياسة الدولية، عدد59، ص101

[17] مارتن شو، الابادة الجماعية: مفهومها وجذورها وتطورها، واين حدثت...؟، ترجمة: محيي الدين حميدي، دار العبيكان، الرياض، ط1، 2017، ص20

لە فەرهەنگی زانکۆی کامبریدج دا هاتوە کە جینۆساید بریتییە لە (کوشتنی کۆمەڵەیەکی تەواوی خەڵک، جا ئەگەر نەتەوەیەک یان ڕەگەزێک یان کۆمەڵەیەکی ئاینی بن بەتەواوی) [18].

لە مادەی(2) ڕێککەوتننامەی قەدەغەکردنی تاوانی جینۆساید و مادەی(6) سیستەمی بنەڕەتی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی هاتووە کە جینۆساید بریتییە لە (لەناوبردنی گشتەکی یان بەشەکی کۆمەڵەیەکی نەتەوەیی یان ئاینی یان ئەتنی بەهۆی یەکێک لە کارانەی کە لە مادەی(2)دا دیاریکراوە بە شێوەیەکی مەبەستدار وە کوشتنی تاکەکانی ئەو کۆمەڵە یان ناچارکردنیان بۆ دۆخێکی ژیانکردن کە دەبێتە هۆی لەناوبردی بەشێکیان یان هەموویان[19]. لەسەر هەمان بار (لیمکین) بە پێچەوانەی هەندێک کەلایان وابوو تەنها کۆمەڵەی نەتەوەییە لە پێناسەکانیدا، پێیوایە کە (جینۆساید) ئاڕاستەکردنی کۆمەڵە ئەکتێکە بەرامبەر تاکەکانی کۆمەڵەیەکی دیاریکراو نەک بە هۆی سیفەتە کەسییەکانیانەوە بەڵکو بەهۆی ئینتیمایان بۆ ئەو کۆمەڵە دیاریکراوە (ئاینی، نەتەوەیی، ئەتنی... تاد)، لە چوارچێوەی بەرنامەیەکی داڕێژراو وڕێکخراو، ئەکتەکان دەکرێت کوشتن بێت یان هەڵوەشاندنەوەی دامەزراوە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانیان بێت یان لەناوبردنی ئابوری و زمان و ئاین ...تاد ، بێت[20].

مەبەستی لیمکین لە جینۆساید لەناوبردنی دەستبەجێی تاکەکانی نەتەوەیەک یان کۆمەڵەیەکی دیاریکراو نیە تەنها ئەوکاتە نەبێت کە کۆمەڵکوژ کرابن، بەڵکو مەبەست لە جینۆساید دیاریکردنی پلانێکی ڕێکخراوە کە کۆمەڵێک کاری جیاواز لە خۆی دەگرێت ئامانجەکەی لەناوبردنی بنەما جەوهەریەکانی ژیانی کۆمەڵەکەیە، واتە مانای دووەم مەبەستی (لیمکین)ە[21].

2- ئەکتی جینۆساید:

ئەکتی جینۆساید بە سێ ڕێگەی سەرەکی ئەنجامدەدرێت کە هەرسێکیان ڕەهەندەکانی تاوانەکە لەخۆدەگرن،کە ئەمانەن[22] :

1. **لەناوبردنی جەستەیی: ئەمەش کوشتنی هەر کۆمەڵەیک دەگرێتەوە بە گازی کوشندە یان شاردنەوە بەزیندویی یان هێرشکردن بە فڕۆکە یان مووشەک یان هەر میکانیزمێکی دیکە کە لەناوبەرێت.**
2. **لەناوبردنی بایەلۆجی: ئەمەش بەرێگای نەزۆک کردنی پیاوان و لەباربردنی منداڵ لای ژنان و هەر ڕێگەیەکی تر ببێتە هۆی لەناوبردنی ڕەگەزی مرۆیی. ئەمەش لە بڕگەی(د)مادەی (2)ی ڕێککەوتننامەی(قەدەغەکردنی لەناوبردنی ڕەگەزو سزادانی)دا هاتووە.**
3. **لەناوبردنی کەلتوری: ئەمەش خۆی دەبینێتەوە لە بێبەشکردن لە قسەکردن بە زمانی دایک و هێرشکردنە سەر کەلتوری نەتەوەیی کەلە بڕگەی(ج)مادەی(2)ی هەمان ڕێککەوتننامەدا هاتووە. لەم بارەیەوە عەبدوڵا**

---

[18] بۆ زانیاری زیاتر بروانە: Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus, Cambridge University Press

[19] ليلى عصماني، التعاون الدولي لقمع الجرائم الدولية، اطروحة دكتوراه, غيرمنشورة، جامعة وهران، الجزائر،2012، ص51-52

[20] سميرة عوينة، جريمة الابادة الجماعية في الاجتهاد القضائي، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة الحاج خضر-باتنة،2012، ص25

[21] مارتن شو، مصدر سبق ذكره ،ص35

[22] اشرف احمد سلامة العدوان، جريمة الإبادة الجماعية، من موقع الالكتروني:http://elngdy.3arabiyate.net/t34-topic

ئۆجالان لە کتێبێکیدا بەناونیشانی (دۆزی کورد وڕێگەچارەی نەتەوەی دیمکرات) ئاماژە بە جینۆسایدکردنی کەلتووری ئەکات و بە دووەم ڕێبازی جینۆسایدی ناودەبات کە زیاتر لەسەر ئەو گروپە ئاینی، چڤاتە ئەتنیکی و گەلانە پەیرەو دەکرێت کە بە گوێرەی کەلتوری دەوڵەت-نەتەوە و نوخبەی دەسەڵاتدار لاواز و گەشەنەکردون. وەک ڕێکاری لەناوبردنی تەواوەتی لە ناو زمان و کەلتوری دەوڵەت-نەتەوە و هێزی باڵا دەست دەخرێنە ژێر فشاری هەرجۆرە دامەزراوێکی کۆمەڵایەتی، بەمجۆرەش هەوڵی کۆتاییهێنان بە بونەکەیان دەدرێت[23].

لە مادەی (2)ی ڕێکەوتننامەی قەدەغەکردن و سزادانی جینۆساید ومادەی(6)ی سیستەمی بنەڕەتی دادگای تاوانی نێودەوڵەتیدا پێنج کار دیاریکراوە کە دژی هەرکۆمەڵەیەکی نەتەوەیی یان دینی یان ئەتنی بکرێت بۆ لەناوبردنیان دەبێتە (جینۆساید) کە ئەمانەن[24]:

1- **کوشتن ئەندامەکانی کۆمەڵەیەک.**
2- **ئازاردانی جەستەیی و عەقڵی ترسناکی کۆمەڵەکە.**
3- **سەپاندنی دۆخێکی ژیانیی ئەوتۆ کە ببێتە هۆی لەناوچوونی فیزیکی کۆمەڵەکە بەهەمەکی یان بەشەکی(كلي، جزئي).**
4- **سەپاندنی ڕێوشوێنێک کە ببێتە هۆی قەدەغەکردنی منداڵبوون لە کۆمەڵەکەدا.**
5- **گواستنەوەی منداڵی کۆمەڵەکە بە زۆرە ملێ بۆ کۆمەڵەی تر.**

ئەرکانەکانی جینۆساید دوو جۆرە[25]:

1- **ئەرکانی مادی: کە تەنها ئەکتی فیزیکی دەگرێتەوە بۆ لەناوبردنی کۆمەڵە مرۆڤێک (کوشتنی بەکۆمەڵ) وەک جینۆسایدلردنی فەیلیانکان، بارزانیەکان، شاڵاوەکانی ئەنفال وە کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لە باشوری کوردستان.**
2- **ئەرکانی مەعنەوی: کەمەبەست لێی لەڕیشە هەڵکێشانی مەعنەوییە کە کاریگەری خراپی هەیە لەسەر سایکۆلۆژیا و هەست و سۆزی مرۆڤ، وەک (گواستنەوە و بردنی منداڵانی کۆمەڵێک بۆ یەکێکی دیکە، یان ناچارکردنی بە ژیانێک دەرەنجامەکەی مردن بێت).**

قۆناغەکانی پرۆسەی جینۆساید لە دە قۆناغدا دیاریکراوە، بەڵام ئەم قۆناغانە لە سەر هێڵێکی ڕاست نین یەک لەدوای یەک ڕوو بدەن دەکرێ پێش و پاش بن، بەڵام لەهەمانکاتدا هەموو قۆناغەکان تائێستاش لە پرۆسەکەدا کاردەکەن، کە ئەمانەن:

1- **پۆلێنکردن: هەموو کەلتوورەکان گروپ و کۆمەڵەی جیاوازی تێدایە کە زاراوە (ئێمە و ئەوان)ی بۆ بەکاردەهێنرێت بنەماکەش لەوانیە (ئاین، نەتەوە، ڕەگەز..تاد) بێت. لەم قۆناغە سەرەتاییەدا خۆپارێزی**

[23] عەبدەوڵا ئۆجالان، دۆزی کورد ورێگەچارەی نەتەوەی دیمکرات: بەرگریکردن لە کوردانی ناو بەرداشی ژینۆسایدی کلتووری، وەرگێرانی: لوقمان عەبدوڵا ، چاپی سێیەم، سپاردنی چاپ ٢٠٠٩، ل٣٥.
[24] R.J. Rummel ,GENOCIDE, https://www.hawaii.edu/powerkills/GENOCIDE.ENCY.HTM
[25] اشرف فايز اللمساوى، المحكمة الجنائية الدولية، الطبعة الأولى، المركز القومي للإصدارات القانونية، مصر ،2006

لە ئەكتی جینۆساید بە كاركردن لەسەر قوڵكردنەوەی لێبووردەیی و لێكتێگەیشتن دەبێت لەرێگەی دامەزراوەی تایبەتمەندەوە.

2- هێماگەری: واتە پێدانی ناووهێما بۆ پۆلێنە سروشتیەكانی نا كۆمەڵگە بە بەكارهێنانی هێمای(ڕەنگ، جل، ناو)، وەک (گێرەشێوێن) بۆ كورد(ئەستێرەی زەرد) بۆ یەهود لای نازیەكان)، وە جێبەجێكردن و چەسپاندنی ئەو هێمایە بەسەر هەموو ئەندامانی ئەو كۆمەڵەیە. هێما دانان نابێتە هۆی جینۆساید ئەگەر سەرنەكێشێت بۆ قۆناغی دواتر كە لێسەندنەوەی سیفەتی مرۆڤبوونە لە هەر كەسێكە هەڵگری ئەو هێمایەبێت.

3- جیاكاریكردن: واتە كۆمەڵێكی دەسترۆیشتوو لەرێگەی بەكارهێنانی یاسا و دەسەڵاتی سیاسی و عورفەوە كۆمەڵێكی دیكە لە مافەكانیان بێبەش دەكەن، بۆنموونە (بێبەشكردنی كورد لە رۆژئاوای كوردستان لە ناسنامە، رێگریكردن لە قۆناغە بەدەستهێنانی مافی هاوولاتیبوونە بۆ هەموو گروپ و كۆمەڵەكان لەكۆمەڵگەدا [26].

4- لەمرۆڤ خستن: واتە كۆمەڵێک سیفەتی مرۆڤبوون لە كۆمەڵەكانی تر ڕەت دەكاتەوە و دەیكاتەبەشێک لە گوتاری بەرامبەر ئەوانی تر،ئەمەش رێگەخۆشكەرە بۆ لەناوبردن.

5- ڕێكخستن: بەگشتی جینۆساید لەلایەن دەوڵەتەوە رێكدەخرێت، بەڵام میلیشیا و هێزە چەكدارە تایبەتەكان جێبەجێی دەكەن.

6- جەمسەرگیری: بەبڵاوكردنەوەی رق و پروپاگەندە لە دژی كۆمەڵەكان و جەمسەر لەیەكگرتن، یان بە یاسا رێگە گرتن لە ژن و ژنخوازی لەگەڵ كۆمەڵەیەک یان تێكەلاوی كۆمەڵایەتی.

7- ئامادەكاری: كۆمەڵە تاوانبارەكان هەندێک ئامادەكاری وپلان دەكەن بۆ پرۆسەكە وەک ئامادەكردنی هێزی چەكدار و كرینی چەک و كەلوپەلی پێویست و راهێنانی هێزەكان و بڵاوكردنەوەی ترس لە قوربانیەكان وەک ئەوەی كە(ئەگەر نەیان كوژین دەمانكوژن).

8- چەوساندنەوە: لەم قۆناغەدا قوربانیەكان دیاریدەكرێن ،بەهۆی ناسنامەی نەتەوەی بێت یان ئاینی، لیستی كوشتن ئامادەكرێت، دەستبەسەر ماڵ و موڵكی قوربانیدا دەگیرێت، دەنێردرێن بۆ زیندان و لەوێش برسیكردن، لەم دۆخەدا پێویستە حاڵەتی ناكاو ڕابگەیەنرێت و ولاتانی زلهێز و ئەنجومەنی ئاسایش ئاگاداربكرێتەوە، وە دەستێوەردانی سەربازی بكرێت.

9- لەناوبردن: لەم قۆناغەدا ئەكتی كۆمەڵكوژی دەستپێدەكات و قوربانی بە مرۆڤ نازانرێت، دەبێت لەم قۆناغەدا دەستوەردانی خێرا بكرێت.

[26] Alan Whitehorn The Steps and Stages of Genocide, peace magazine, Jul-Sep 2010, p.16

10- نكۆلیكردن: قۆناغی كۆتاییە لە دوای لەناوبردنەوە دێت تاوانباران لە ڕێگەی شاردنەوەی بەڵگەكان و جەستەی قوربانیان لە گۆڕی بەكۆمەڵ و ترساندنی شایەتحاڵەكانەوە ئەنجامی دەدەن و ڕەتی دەكەنەوە تاوانی وایان ئەنجامدابێت[27].

بەشی دووەم

لەمپەرەكانی بەردەم دەستێوەردانی مرۆیی

كۆتایهاتنی جەنگی جیهانی دووەم كرانەوەیەكی گەورەی بە رەوتی گەشەیی مێژووی مافەكانی مرۆڤ بەخشی، بە شێوەیەك كە دەتوانین بە شۆرشێكی گەورە ناوی ببەین لە بواری پاراستنی مافەكانی مرۆڤدا، چونكە رێكخراوێكی جیهانی (رێكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان)كە دوای جەنگی جیهانی دووەم دامەزرا، و كۆمەڵێك ئامرازی نوێی پەیرەوكرد بۆ پاراستنی مافەكانی مرۆڤ، دیارە ئەمەش بەهۆی ئەو پێشلكاریانەی دژ بە مرۆڤایەتی كرا لە نێوان هەردوو جەنگەكەدا، كە دەبوایە كۆمەڵگایی نێودەوڵەتی رێكار و رێسایی وەها تۆكمە دابێنێت كە زامنی رێگریكردن لەوكارانە بكات، دیاریترین ئەو پێشلكاریانەش كۆمەڵكوژی جوەكان بوو لە لایەن نازیەكان كە بە هۆلۆكوست ناسێنرا، هەر ئەمەش كۆمەڵگای نێودەوڵەتی ناچار بە پابەندبون بە مافەكانی مرۆڤ كرد، ئەم قۆناغەی پێشكەوتنی مافەكانی مرۆڤ بە قۆناغی (دەوڵەتی دوای هۆلۆكۆست) لەلایەن هەندێك لە بیرمەندانەوە ناسێنرا، چونكە جینوسیادكردنی گەلان و ئەشكەنجەدان و پێشلكاری لە مافەكانی مرۆڤی قەدەغەكرد.

پرنسیپی پاراستنی مافەكانی مرۆڤ دەگەرێتەوە بۆ چلەكانی سەدەی بیستەم، لەوكاتەی تاوانەكانی دژ بەمرۆڤایەتی خرایە چوارچێوەی یاسای گشتی نێودەوڵەتی لە كاتی دادگایەكانی نۆرمبرگ كە سەركردەكانی نازی تیدا دادگای كران. كە بەم پێیەش پرسی دەستێوەردان لەپێناوپاراستنی مافەكانی مرۆڤ و كەمینەكان بو بەبەشێك لە یاسای نێودەوڵەتی، بە تایبەت تر لە رێگەی میساقی رێگریكردن لە تاوانی جینۆساید لە ساڵی ١٩٤٨ و میساقی جنێف تایبەت بە یاسای جەنگ لە ساڵی ١٩٤٩ [28].

ئەم پرنسیپە نوێیانە كە لەسەر بنەمای مرۆڤدۆستی دارێژران توشی بەریەككەوتن هات لەگەڵ كۆمەڵێك پرنسیپی بنەرەتی وەك(سەروەری و دەستێوەرنەدان) لە كاروباری وڵاتان. كە لەسەر بنەمای رێزگرتن لە سەروەری و دەستێوەرنەدان لە كاروباری ناوخوی دەوڵەتان و بەكارنەهێنانی هێز(سەربازی) دژیان پایەكانی خۆی راگرتبوو. لەلایەكی تریشەوە ، ئەو گۆرانكاریە نێودەوڵەتیەیی كە دواتر سەیان هەڵدا لەوانەش جەنگی سارد وای كرد كە ئەم پرنسیپ و رێساو یاسایانە جێبەجێ نەكرێن[29].

---

[27] Gregory.H. Stanton, President, Genocide Watch, http://genocidewatch.org/genocide/tenstagesofgenocide.html

[28] خليل حسين, قضايا دولية معاصرة:دراسة موضوعات في النظام العالمي جديد,دار المنهل اللبناني, الطبعة الاولى 2007, بيروت ، ص 395

[29] جون بليس و جون سميث، عولمة السياسية لعالمية، مركز الخليج للابحاث، دبى،2004، ص 816

دیاره جەنگی ساردیش دوای ئەوە هات جیهانی نوێی دوای جەنگی جیهانی دووەم بەسەر دوو بەرەی جیاوازدا دابەشبوو،بەرەی رۆژهەلات بەسەرۆکایەتی یەکێتی سۆڤیەت و بەرەی رۆژئاوا بە سەرۆکایەتی ئەمریکا، هەر لایەکیان پالپشتی و پشتگیری ئەو ولاتانەیان دەکرد کە لە سێبەری بەرەکەیان ببوایە، هەر بۆیە ئەمەش بوە ئاستەنگ بۆ کارابونی پرنسیپەکانی مافەکانی مرۆڤ بۆ رێگریکردن لە رودانی جینوسایدو تاوانی دژی مرۆڤایەتی.

هەربۆیە دەبینین سەرەرایی بونی رێکەوتنامەی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ و هەوڵەکانی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بۆ جێبەجێکردنیان بەلام هەر لەسەرەتاوە، جێبەجێکردنیان روبەروی تەنگوچەڵەمەو رێگرگی گەورە بویەوە بەهۆی ململانێی ئایدۆلۆژیی نێوان ئەم دووبەرەیە.

لە دوای کۆتایهاتنی جەنگی سارد رەوشی مافەکانی مرۆڤ گەشەیەکی گەورەی بەخۆوە بینی، وەک لە بەشی یەکەمدا ئاماژەمان پێکرد، بە تایبەت سەرهەڵدانی پرەنسیپی دەستێوەردان، بەلام جیاوازی گەورە سەریان هەڵدا لەسەر دیاریکردنی ئەم چەمکە کە یەکێکە لەو پرەنسیپانەی کە زۆرترین مشتومری لەسەر بووە لە سایەی سیستەمی نوێی جیهانی، ئەمەش بەهۆی ئەو پێشکەوتنەی نوێیەی کە مافەکانی مرۆڤ بەخۆوەی بینی لەسەر شانۆی نێودەوڵەتی لەقۆناغی دوای جەنگی سارد.

لەم بەشەدا هەوڵ ئەدەین ئەو لەمپەرە یاسای و سیاسیانە رون بکەینەوە کە بونەتە لەمپەر لەبەردەم دەستێوەردانی مرۆیی لەلایەن کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیەوە بۆ ئەکتەکانی تاوانی دژی مافەکانی مرۆڤ و کومەڵ کوژی.

پاری یەکەم/ لەمپەرە یاساییەکان

لەمپەرە یاسایەکانی بەردەم دەستێوەردانی مرۆیی ئەو رێسایانەیە کە خودی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتوەکان (United Nation) ی لە سەر دامەزراوە لە ساڵی (١٩٤٨)، یەکێک لەو پرنسیپانە مافی حاکمیەتە، لایەنگرانی ئەم بۆچونە رێکەوتنامەی نەتەوە یەکگرتوەکان وەک بەڵگە ئەهیننەوە کە لە بەندی٢ هاتوە" هەمو دەوڵەتەکان مافی حاکمییەتی وەک یەکیان هەیە" هەروەها لە بەندی ٤ هاتوە" هەموو دەوڵەتەکان دەبێ خۆیان لە هەرەشە کردن، یان بەکارهێنانی چەک بە دژی خاک یا سەربەخۆی سیاسی ولاتانی دیکە یا هەرچەشنە کردەوەیەکی تر کە ناتەبایی لەگەڵ ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتوەکان دا هەبی، بپارێزن"[30] بەومانایە کە هیچ دەوڵەت ودەسەلاتێکی بێگانەک مافی برینی سنورە زەمینی و ئاوی و هەواییەکانی ئەو ولاتەی نیە. هەروەها بە گویرەی ئەو بنەمایە هیچ ولاتێک مافی دەستێوەردانی راستەوخۆی لە کاروباری نێوخۆیی ولاتانی

[30] خالد حساني، مصدر سبق ذكره ،ص41

دیكەدا نیە. دەوڵەتێک كە مافی حاكمیەتی خۆی هەیە، دەتوانێ بۆخۆی ئازادانە بڕیار بدا كە كام ئەركی نێونەتەوەیی لە ئەستۆی خۆی دەگرێت.[31]

هەردوو یاساناس(lillich، stone) پێیان وایە دەستێوەردان دژ نیە لەگەڵ ئەم بڕگەیە لە میساقی نەنەوە یەكگتووەكان چونكە ئەكتی دەستێوەردان لە بنەڕەتتدا نابێتە هۆی مەترسی بۆ سەربەخۆیی سیاسی وڵاتەكە،واتە پێچەوانەش نیە لەگەڵ مەبەست و ئامانجەكانی UN.

بەرەی دژی ئەم بۆچوونە پێیانوایە كە دەوڵەتەكانی ئەندامی نەتەوە یەكگرتوەكان بە ئاشكرا ئەوەیان پەسەندكردوە كە مافەكانی مرۆڤ " بابەت و و پیوانەیەكن كە رەوابوونی نێونەتەوەی دروست دەكەن" وە ئەم تێروانینە لە ساڵی ١٩٩٣ لە كۆنفراسی جیهانی مافەكانی مرۆڤ كە ١٧١ دەوڵەت بەشداربون سەرلەنوێ پەسەندكرایەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت لە هەرجێگایەكی جیهان مافەكانی مرۆڤ پێشێلبكرێت كۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بەرپەرچی بداتەوە هەوڵی رێگریكردن لەو پیشلكاریە لە مافەكانی مرۆڤ بدات[32].

هەر لەم بەرەیەدا بانگەشەكارانی تیۆری هاوسۆزی(Theory of the international solidarity society) دەستێوەردانی مرۆیی مرۆیی بە مافێكی یاسایی دەزانن بۆ ئەمەش دوو پاساوی سەرەكی دەهێننەوە [33]:

1. میساقی نەتەوە یەكگرتوەكان دەوڵەتان پابەند دەكات بە پاراستنی مافەكانی مرۆڤ، بۆ ئەمەش ئاماژە بە پێشەكی میساقی نەتەوە یەكگرتوەكان و بەندەكانی (١،٣، ٥٥ و ٥٦) هەمان میساق دەكەن. ئەم بەندانەش پایەیەكی یاسایی بۆ دەستیوەردانی مرۆیی توند دەرەخسێنن.
2. یاسایی گشتی نێودەوڵەتی رێگە بە دەستێوەردان ئەدات لە پێناو ئامانج و مەبەستی مرۆڤایەتی.

پاری دووەم / لەمپەرە سیاسیەكان

ئەو گۆرانكاریە سیاسیە نیودەوڵەتیەیانەی كە لە قۆناغی جەنگی ساردا رویاندا وای كرد كە ئەم پرنسیپ و رێسایانەی كە باسكران بۆپاراستنی مافەكانی ودەستێوەردانی مرۆیی جێبەجێ نەكرێن، چونكە كۆدەنگیان بۆ دروست نەدەكرا بەهۆی پەیوەست بوونی وڵاتان بە پاراستنی پەرژەوەندیە نیشتمانیەكانیان نەک پاراستنی مافەكانی مرۆڤ ،بەڵام پاش كۆتایهاتنی قۆناغی جەنگی سارد دۆخەكە گۆرا بە ئاشكرا نەتەوەیەكگرتوەكان و وڵاتانی رۆژئاوا رەخنەیان لەو وڵاتانە ئەگرت كە ببونە مایەی هەرەشە لەسەر مافەكانی مرۆڤ،هەرچەندە ئەم رەخنەگرتنەش بە دەستیوەردان لە كاروباری نێوخۆی وڵاتەكانیان و پێشلكردنی سەروەری دەوڵەتەكانیان دادەنرا لەلایەن ئەو ولاتانەی كە مافەكانی مرۆڤی تێدا پێشێل دەكرا[34]، هەروەها لەم قۆناغە سازانی سیاسی گشتی لە نێوان هێزە نێودەوڵەتیە گەورەكان لە بارەی پرنسیپی دەستێوەردانی مرۆی لە

---

[31] كنووت ڤ. بیرگم و ئەوانی تر، ناساندن و پێناسەی مافەكانی مرۆڤ. وەرگێرانی ابراهیم ساڵحی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١١، ل٢٤٤

[32] كنووت ڤ. بیرگم و ئەوانی تر، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤٧

[33] جون بليس و جون سميث، مصدر سبق ذكره، ص 824

[34] كنووت ڤ. بیرگم و ئەوانی تر، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤٤

ئەنجومەنی ئاسایش ئاسانتربوو هەرچەند لەم قۆناغەشدا ڕێگریەسیاسیەکان هەرمابوون. لەگرنگترین هۆکارەکانی زیابوونی گرنگیدان بە مافەکانی مرۆڤ و بەکارهێنانی دەستێوەردان بۆ پراستنی بریتی بوو لە[35]:

1. چالاک بوونی ڕێکخراوە حکومی و ناحکومیە نێودەوڵەتییەکان لە بواری چاودێری مافەکانی مرۆڤ.
2. خراپ بەکارهێنانی پرەنسیپی سەروەریان لەلایەن سیستەمی تۆتالیتارەکان .
3. بێتوانایی هەندێک ولات لە پاراستنی مافەکانی مرۆڤ لە ناوخۆیدا.
4. پێشکەوتنی هۆکارەکانی ڕاگەیاندن و تەکنەلۆجیایی پەیوەندیکردن کە رۆڵیان هەبوو لە بلاوکردنەوەی تاوانەکانی دژی مافەکانی مرۆڤ.
5. گەورەتر بوونی بەرژەوەندی ولاتانی زلهێز لە ولاتانی دەستێوەردراو.
6. زیاد بوونی هۆشیاری دیموکراسی لە وڵاتانی تازەگەشەکردوو.

ڕەوایەتی و نارەوایەتی دەستێوەردان لە پیناو پاراستنی مافەکانی مرۆڤ (سنوردارکردنی سەروەری) یەکێکە لەو پرسانەی کە جێگەی مشتومرە لە نیوان لایەنگران و دژبەرانی ئەم پرنسیپە.

لایەنگرانی ئەم پرنسیپە بروایان وایە یەکێک لە ئەرکە سەرەکیەکانی دەوڵەتی خاوەن سەروەری شەونخونی کردنە لە پیناو پاراستنی هاونیشتمانیەکانی،وە دەپرسن ئەگەر دەوڵەتێک هەستا بە ئەنجامدانی تاوان لە دژی هاوڵاتیەکانی،و دەسەڵاتی بۆ کوشتنی ئەوان بەکارهێنا لە جیاتی پاراستنیان، ئایا ئەم دەوڵەتە مافی ئەوەی هەیە لە ژێر سایەی سەروەری و دەستێوەرنەدانی لە کاروباری ناوخۆی، کۆماڵگەی نێودەوڵەتی لێی بێدەنگ بێت و دەستیوەردان نەکات بۆ رێگریکردن لە تاوانەکانی؟ لە کاتێکدا ئەرکی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی پاراستنی مافەکانی مرۆڤە لە هەرجێگایەکی ئەم جیهانەبێت[36].

ئەم بەرەیە لەنێوخۆیاندا دوو بەشن بەهۆی پەیڕەوکردنی دوو میکانیزمی جیاواز بۆ ئەکتی دەستێوەردان، بەشێکیان بروایان وایە پێشلکردنی مافەکانی مرۆڤ بە تایبەت کردەوەکانی جینۆساید پێویستن بەکارهێنانی هیزی سەربازی هەیە بۆ ئەوەی ڕێگری لە جینۆسایدکردن بکرێت، لایەنی دووەمیان بروایان وایە کە نابێت توندوتیژی بەکاربهینریت لە پێناو ریگریکردن لە توندوتیژی، بەمانایەکی تر دەبێت بۆ ڕێگریکردن لە پیشلکاری ریکاری ئاشتیانە بگیریتە بەر، چونکە بەکارهینانی هێزی سەربازی لێکەوتەی پێچەوانەی دەبێت. بۆیە بە پێویستی دەزانن سەرلەنوێ دارشتنەوە بکرێت بۆ چەمکی دەستێوەردانی مرۆیی بەشێوەیەک کە دوربێت لە توندوتیژی و هێزی سەربازی[37].

ژمارەیەک لە پسپۆرانی سیاسەتی نێودەوڵەتی لەو بروایەدان کە بەبێ ڕەزامەندی ئەنجومەنی ئاسایش، هیچ دەوڵەتێک نابێ ڕێگای دەستێوەردانی لەم چەشنەی بۆ چارەسەری قەیرانە مرۆییەکان پێبدرێ چونکە

[35] ریاض حمدوش، مصدر سبق ذكره، ص394
[36] جون بليس و جون سميث، مصدر سبق ذكره ، ص 816
[37] المصدر نفسه، ص 817

بروایان وایە مەترسی ئەوە هەیە کە هەندێک دەوڵەت ئەمە بکەنە بیانوو بۆ بەدەستهێنانی قازانج و بەرژەوەندیەکانیان، بۆ ڕێگریکردن لەم خراپ بە کارهێنانە بروایان وایە دەبێت لە پێشدا ڕەزامەندی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکانی بۆ بەدەست بهێنرێت[38].

بەڵام بێدەنگی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و بونی ناکۆکی لە سەر بەرژەوەندیەکان هەروەها بونی ڤیتۆ لە ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی، وەها دەکات، لە لایەک دەستێوەردانە مرۆیەکان لە لایەن هەندێک وڵاتی زلهێز بە بێ ڕەزامەندی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بکرێن، لە لایەکی تریش دەستێوەرنەدانەکە ببێتە هۆکاری جینۆسایدکردنی گەلان وەک ئەو پرۆسانەی جینۆسایدکردن کە لە کوردستانی عێراق لە سەردەمی جەنگی ساردا ڕویاندا، کەلە بەشی سێیەمی ئەم توێژینەوە باسی دەکەین.

دەرئەنجامی ئەو گیروگازەی سەرەوە دەکرێت ئاماژە بە تانەی ریالیستەکان بکەین کە پێنج تانەی گشتییان هەیە لەسەر رەوایەتیدان بە دەستیوەردانی مرۆیی کە ئەوانیش[39]:

1. دەوڵەتان دەستێوەردانی مرۆیی ناکەن لەبەر پاراستنی مافەکانی مرۆڤ ڕێگریکردن لە ڕودانی جینۆساید بەڵکو پاڵنەری سەرەکی پاراستنی بەرژەوەندی وڵاتەکانیانە.
2. گەلانی ئەو وڵاتانە دەسەڵاتدارانیان سەپشک نەکردوە کە گیانی سەربازاکانیان بخەنە مەترسی لە پێناو بەرژەوەندیە مرۆیەکان لە وڵاتانی تر.
3. وڵاتە بەهیزەکان ئەم پرنسیپە وەک پاساوێک بۆ دژ بە وڵاتانی بێهز بەکار ئەهێنن.
4. دەستێوەردانی مرۆیی یەکێکە لەو پرنسیپانەی کە دیاریکردنی زۆر ئاڵۆزە، هەر ئەمەش وەها دەکات کە دژ یەکی لە بارەی مانای پێشلکاری خراپی مافەکانی مرۆڤ لەلای کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی سەر هەڵبدات، بەمەش کۆدەنگی دروست نابێت.[40]
5. دوو فاقی لەکاتی ڕودانی پیشلکاری لە مافەکانی مرۆڤ، بۆ نمونە هەمان پێشلکاریی لە دوو وڵات روئەدات بەڵام وەڵام دانەوەکە وەک یەک نابێت بە هەمان ئامرازو دەستێوەردان لە بەر جیاوازی بەرژەوەندییەکانیان.

لە بەرامبەر ئەمانەشدا گروپێکی تر هەیە کە دەستیوەردانی مرۆیی بە ئەرکی ئەخلاقی دادەنیت بۆ ئەمەش کۆمەڵێک پاساوی هاوسۆزیان بۆ دەستێوەردانی مرۆی هەیە[41] :

1. کاری هەرە پیشینەی نەتەوە یەکگرتوەکان پاراستنی ئاشتی و ئاسایشی جیهانە و پاراستن وبەرگریکردن لە مافەکانی مرۆڤ دەبێت هاوشانی پاراستنی ئاشتی و ئاسایشی جیهان بڕوات.

[38] کنووت ڤ. بیرگم و ئەوانی تر، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤٩
[39] جون بليس و جون سميث، مصدر سبق ذكره ، ص 820-823
[40] خليل حسين, مصدر سبق ذكره، ص 296
[41] جون بليس و جون سميث، مصدر سبق ذكره ، ص 823-826

2. دەستێوەردانەدان لە سەردەمی جەنگی ساردا و شکستی نەتەوە یەکگرتوەکان لە دانانی ریکاری کارا بۆ ریگریکردن لە جینوساید، وای کرد چەندین تاوانی گەورەی دژ بە مرۆڤایەتی لە جیهان روبدات.
3. دەستێوەردانی مرۆیی ئەرکیکی ئەخلاقی و پێویستیەکی مرۆییە، چونکە ناکرێت ولاتێک هەستێت بە ئەنجامدانی تاوانی گەورەی دژ بە مافەکانی مرۆڤ لەوانە جینوساید، بەلام کۆمەلگەی نێودەولەتی لێی بێدەنگ بێت،هەروەها پشتگوی خستنی وادةکات پێشلکاریەکان فراوانتر بن.[42]
4. دانانی کۆمەڵە ریکار وئامرازێک کە سازانی گشتی لەسەربیت باشترین رێگەیە بۆ رێگریکردن لەپێشخستنی بەرژەوەندی ولاتان لە کاتی دەستێوەردانی مرۆیی[43].

لە کۆتایدا دەتوانین ئەوە بلێین لەمپەرە یاسایەکانی بەردەم دەستێوەردان لە پیناو رێگریکردن لە جینۆساید، هیچ نین جگە لە پاساو بۆ لەمپەرە سیاسیەکان، چونکە کارکردن و کارنەکرن لە ساتەوەختی تێخزاندنی ئەم پرنسیپە بۆ نێو یاسا ورێسا نێودەوڵەتیەکان ئەوەمان بۆ رون دەکاتەوە هەر کاتێک بەرژەوەندی سیاسی ولاتانی زلهیز و بە تایبەت ئەندامانی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایش یەک بوە، رەوایەتی دراوە بە دەستێوەردان، بە پێچەوانەشەوە ئەوا بە دەستێوەردان لە کاروباری نێوخۆی ولاتان هاتوەتە هەژماردن.

ماوەتەوە بلێین کە ئەگەر لە رابردودا سەروەری ولاتان لە پیشتر بوو، بەلام لە ئێستادا لە لایەن زۆرێک لە سیاسیەکان و چاودێران رەخنەی لێدەگیرێت پێداگری لەسەر ئەوەدەکەنەوە کە پێشینە بۆ (پرنسیپی بەرپرسیاریەتیە) نەک سەروەری، لەوبارەشەوە کۆفی ئەنان لە چوارچیوەی کارەکانی خولی پەنجاو وچوارەمینی کۆمەڵەی گشتی نەتوە یەکگرتوەکان لە ٢٠ ئەیلولی ١٩٩٩ وتی " دەوڵەتێک کە هەڵسوکەوتی تاوانکاری دەکات و وا دەزانێت سنورەکانی پاریزێکی رەهایە لە چوارچیوەی پرنسیپی سەروەری، ئەوا ئەنجومەنی ئاسایشی نیودەوڵەتی رێکاری پێویست دەگرێتە بەر بۆ وەستاندنی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی[44].

بەشی سێیەم

جینوسایدی گەلی کورد و دەستێوەردانی مرۆیی نێودەوڵەتی

لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە گەلی کورد چەندین جار توشی جینۆسایدکردن بوەتەوە لەلایەن ئەو دەوڵەتانەی کە دابەشکرابوو بەسەریاندا، بەلام زۆرتری پرۆسەکانی جینۆساید لە باشووری کوردستان ئەنجامدراون، دیارترین ئەو پرۆسانەش جینۆسایدکردنی فەیلی وبارزانیەکان وکیمیابارانکردنی هەڵەبجە وشالاوەکانی ئەنفال، جینۆسایدکردنی ئێزدیەکانە.

---

42 خليل حسين, مصدر سبق ذكره ، ص 297

43 المصدر نفسه، ص 298

44 غسان العزي، سياسية القوة: مستقبل النظام الدولى و القوة العظمى, مركز الدراسات الاستراتيجية و البحوث و التوليف, الطبعة الاولى ، بيروت 2000، ص63

لەكەیسەكانی ئەنفالی گەلی كورددا لە باشور دەستێوەردان هەندێک جار كراوەو هەندێک جار نەكراوە،ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ دۆخی كۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و ململانێ سیاسیەكان و هاوكێشەی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكان لەكاتی ئەنجامدانی پرۆسەكانی جینوسایددا.

لەم بەشەدا بە پێویشتی ئەزانین بە دوو پار ئاماژە بە بەشێک لەو كەیسانە بكەین لەگەڵ هۆكارەكانی دەستیوەردان و ڕێگریەكانی دەستێوەرنەدان لە كەیسانەدا.

پاری یەكەم : پرۆسەكانی جێنۆسایدكردن

ئەسكی یەكەم \ پرۆسەكانی جینوسایدی گەلی كورد لە 1980- 1990

لە گەڵ سەرهەڵدانی دەوڵەتی نەتەوەی لە عێراق، ڕوبەڕوی پرسێكی بنەڕەتی بویەوە ئەویش چەمكی هاوڵاتیبون ویەكسانی مافە بۆ هەمووتاكەكان، چونكە دەسەڵاتدارەكانی بەرنامەیان بریتی بوو لە دروستكردنی كۆمەڵگەیەكی یەک ڕەنگ، لە كاتێكدا كۆمەڵگەی دەوڵەتی عێراق فرە نەتەوەی وكلتوری بوو، بۆ سەرخستتنی ئەم كارەشیان دەبوایە لەمپەرەكانی بەردەم ئەم پرۆژەیان لا ببەن، ئەم ڕوانگەی دەسەڵاتدارانی عێراق لە سەردەمی هاتنە دەسەڵاتی بەعسیەكان بە ڕونتر دەركەوت[45].

لە قۆناغی گرتنە دەستی دەسەڵات لە لایەن بەعسیەكانەوە چەند پرۆسەیەكی جینۆسایدكردن دژ بە گەلی كورد پیادەكرا، دیارترین ئەو پرۆسانەش جینۆسایدكردنی بارزانی و فەیلیەكان و كیمیابارانكردنی هەڵەبجە شاڵاوەكانی ئەنفال، جینۆسایدكردنی ئێزدیەكان. شایەنی وتنە ئەم قۆناغە هاوكاتە لەگەڵ جەنگی سارد[46].

1. **جینۆسایدكردنی فەیلیەكان**

كوردانی فەیلی یەكەمین گروپی كۆمەڵگەی كوردستان بوون كە لەلایەن بەعسیەكانەوە بەر شاڵاوەكانی كۆمەڵكوژی وجینۆسایدكرد بونەوە، لە بەرئەوەی كوردبون وناوچەكانیان نزیكترین ناوچەی كوردستان بوو كە هاوسنوری ناوچە عەرەب نشینەكان بوون، لەلایەكی تریش لە بەرئەوەی شیعە مەزهەب بوون.

لەوساتەوەختەی كورد بەشداری لە بەڕێوەبردنی دەسەڵات لە عێراقدا دەكرد لە سەر بنەمای بەیانی ١١ ئازاری ١٩٧٠ كەچی بەعسیەكان تاوانی گەورەی دە بە گەلی كورد پیادە دەكرد[47]، لە نێوان ساڵانی ١٩٧١-١٩٧٢ لە چوارچێوەی یەكەمین پرۆسەی بە كۆمەڵ* دەركردن بە دیاریكراوی لە سیپتەمبەری ساڵی ١٩٧١ حكومەتی

---

[45] فريد هاليداي و اخرون, الإثنية و الدولة : الأكراد في العراق و ايران و تركيا, ترجمة: عبدالإله النعيمي, معهد الدراسات الاستراتيجية, الطبعة الاولى 2006, بغداد – بيروت, ص 304

[46] المصدر نفسه، ص 304

[47] زهير كاظم عبود, الانفال الترجمة العملية لفكر البعث، مجلة الانفال- تصدرها وزارة حقوق الانسان وشؤون المرحلين و المؤنفلين، , عدد6 ,2005, ص49 .

* پێش پرۆسەی بە كۆمەڵ دەركردنی كوردانی فەیلی ، لە نیوان ساڵانی ١٩٦١-١٩٦٨ لە سەردەم حوكمرانی عبد سلام عارف و عبدالرحمن عارف دەیان خێزانی كوردی فەیلی وڵات بەدەركران بە بیانوی ئەوەی مافی مانەوەیان لە عێراق نیە. بۆ زانیاری زیاتر بروانە : فصل العاشر -كرد بغداد الفيليه و نظام البعث ، فى كتاب : فريد هاليداي و اخرون الإثنية و الدولة : الأكراد في العراق و ايران و تركيا.

بەعس ٤٠- ٥٠ هەزار کوردی فەیلی بۆ وڵاتی ئێران دەرکرد[48]. و دەیانیان لیکوشتن وخستە بەندیخانەکان، شاڵاوی دوەمیان لە ساڵی ١٩٨٠ دەستی پیکرد، پیلانەکانی لەناوبردن و پاکتاوی ڕەگەزی کوردە فەیلەیەکان بەشێوەیەکی فراوانتر ودرندانەتر دەستی پێکرد، لەسەرەتای مانگی 4 / 1980 (لە ماوەی 2 ی نیسان تا 10 ی نیسان)، دا بڕیاری ژمارە (666)* دەرچوو لە لایەن وەزارەتی ناوخۆی عێراقەووە، ئەم قۆناغەیان شاڵاوێکی چڕتر بوو تیدا نزیکەی ٢٠٠ هەزار کوردی فەیلی ڕەوانەی وڵاتی ئێران کران و زیاتر لە ٥ هەرار گەنجی فەیلیش خزێنرانە بەندیخانەکان، سەدانیشیان بێسەروشوێن کران، سەرجەم ماڵ وموڵکیان دەست بەسەریدا گیرا، لە گوندەکانیش عەرەب لە شوێنیان نیشتەجێ کران[49]. بە هەزاران لاوی کوردی فەیلی لە نیو کێڵگەکانی تاقیکردنەوەی کیمیایی و گۆری بە کۆمەڵ بەرەو مەرگ راپێچکردن، ئەوانەشی مانەوە خێزانەکانیان ناسنامەی عێراقیان لێسەندنەوە بە زۆر بۆ دەرەوەی عێراق کۆچبکەن لەهەندێ شوێن لەناو کێڵگەی لوغمدا بەڕێیان دەکردن کە سەدان کەسیان لێ دەکوژرا[50]. ودوابەدوای ئەوەش چەندین هەڵمەتی بە کۆمەڵ قڕکردنیان ئەنجامدا[51].

لە راپۆرتەکەی دەستەی پارێزەرانی داکۆکیکار لە دۆسێی جینۆسایدی فەیلیەکان لە دادگای باڵای تاوانەکان لە عیراقدا، دوای رووخانی بەعس لە 2003 ئاماژەی بۆ جۆری ئەو تاوانەکردوە کە دژ بە کوردانی فەیلی کراون [52]:

یەکەم: سڕینەوەی ناسنامەو راگواستنی کوردانی فەیلی بۆ ئێران.

دووەم: دەستگرتن بەسەر سەروەت و سامان، گواستراوەو نەگواستراوە.

سێیەم: بێسەرو شوێنکردن و لەسێدارەدانی گەنجانی کوردی فەیلی.

چوارەم: بێسەرو شوێنکردنی «١٥» هەزار گەنج تا ئەم ساتەوەختەش چارەنووسیان نادیارە. بە پشت بەستن بە «٣٤» بەڵگەنامەی دام و دەزگا «ئیداری، سەربازی، هەواڵگری، ئەمنی، حزبی»یەکانی حزبی بەعسی. ئەو چوار ڕاستییەی سەرەوە سەلمێنراوەو خراوەتە بەردەست سەرۆکایەتی دادگای باڵای تاوانەکانی عیراق[53].

دوای روخانی ڕژێمی بەعس و گەرانەوەی زۆربەی کوردە فەیلیەکان بۆ زێدی خۆیان ،سەرەڕای ناساندن و دان پێدانانی تاوانی کوشتن و گرتن و کۆچی زۆرەملی فەیلیەکان وەک تاوانی دژی مرۆڤایەتی و تاوانی جەنگ و تاوانی جینۆساید لەلایەن داداگای باڵای تاوانەکانە وە لەڕۆژی 2010/11/29 بڕیاری لەسەردرا ئەوەی

---

48 ئەلبێرت عیسا، خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی میژوویی، چاپخانەی روون، ٢٠٠٤، ل ٥٩

* ئەم بڕیارە باس لەو کەسانە دەکات کە رەگەزنامەی عێراقیان نیە ،یان مامەڵەیان کردوە تا وەدەستی بهێنن، پێوستە بەزۆر بنێردرێنەوە بۆ ئێران بەبیانوی ئەوەی کە ئەمانە لە ڕیشەدا بیگانەن و عراقی نین واتە ئێرانین، و مەترسیان بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی عەرەب و عراق هەیە

49 فريد هاليداي و اخرون, الإثنية و الدولة : الأكراد في العراق و ايران و تركيا, مصدر السابق،ص 314-316.

50 ناجح گوڵپی، جینۆسایدی کوردی فەیلی, http://www.kurdpa.net/

51 پرۆژەی دەستوری هەرێمی کوردستانی- عیراق، پەرلەمانی کوردستان – عێراق،٢٠٠٩، ل ٣.

52 تەها سلیمان، جینۆسایدی کوردی فەیلی لە عیراقدا، کوردستانی نوێ- دۆسێ ، ژمارە ٦٩٣٦ لە ٢٠١٦/٤/٤، ل٢-٣

53 ناجح گوڵپی، جینۆسایدی کوردی فەیلی, http://www.kurdpa.net/

دەرهەق بەكوردی فەیلی كراووە لەعیراق (كۆچی زۆرەملێ ،گرتن وكوشتن، سەرنوگم كردن، زەوتكردنی ماڵ مولك، هتد، ئەمانە دەچنە خانەی تاوانی كۆمەڵكوژیەوە(جینۆساید) [54].

2. جینۆسایدی بارزانیەكان

لە (١٩٨٣/٧/٣١) دا، ڕژێمی بەعس ،لە ئۆردوگا زۆرە ملێكانی پارێزگای هەولێر، (قوشتەپە، بەحركە، حەریر، دیانا) دە ستیكرد بە دەسگیركردنی خەڵكی مەدەنی بارزانیەكان(نێرینەكانیان). لە هەڵمەتەكەدا بە دوو قۆناغ لە لە هەردوو ئۆردووگای(قودس و قادسیە)(8000) بارزانی لە ڕەگەزی نێر بردران و بە پێی بەڵگەنامەكان ئەو نێرینە بارزانیانەی كە تەمەنیان لە (١٥) پانزە ساڵ بەرەو سەرەوە بوو بۆ بەغدا گواستراونەوەو ڕەوانەی دادگای بە ناو شۆڕش كران و بەشێوەیەكی ڕەمەكی لە سێدارە دراون و هەندێكی تریشیان بەشێوازی جۆراو جۆر گواسترانەوە بۆ بیابانی (بوسەیە) لە باشووری خۆرئاوای عێراق زیندە بەچاڵكران[55].

دواتر صەدام حسێن لە گرتەیەكی ڤیدۆیدا لە كۆبونەوەكانی لەگەڵ ئەندامان و سەركردەی حزبەكەیدا زۆر بیباكانە وتی "بارزانیە دەسگیركراوەكان ئەوانە خیانەتیان لە پەیمانی خۆیان كرد بەرامبەر بە نیشتمان، سزای خۆیان وەرگرت و بەرەو جەهەنەم ڕەوانە كران"[56].

ئەم كەیسەش لە دادگای باڵای تاوانكاری عێراق یەكێك بوو لە كەیسەكانی جینۆسایدی كورد لە (٢٠١١/٥/٣) بە پێی ماددەی (١١) ی دادگاكە كە بەپێی یاسای ژمارە (١٠) ی ساڵی (٢٠٠٥) پێك هاتبوو، بە جینۆساید ناسێنرا[57].

3. كیمیا بارانكردنی هەڵەبجە

ڕژێمی بەعس لە ١٩٨٨/٣/١٦ چەكی كیمیایی بەرامبەر خەڵكی سڤیلی لە شاری هەڵەبجە بەكارهێنا كە دەرئەنجام پێنج هەزار هاوڵاتی شەهید بوون نزیكەی دە هەزاریش بریندار بوون، بە دەیان هەزاریشیان ئاوارەبون، دواتریش شارەكە بەتەواوەتی لەگەڵ زەویدا تەختكرا[58]. لە پرۆسەی كیمیابارانكردنی شاری هەڵەبجەدا ڕاگەیاندنی نێودەوڵەتی بایەخیان بە گەورەیی ئەم تاوانەی بەعسیەكان دژ بەگەلی كورد دا و نەتەوە یەكگرتوەكانیش یەكەمین نیردەی خۆی بە سەرۆكایەتی پرۆفیسۆر (Aubin Heyndricks) بۆ لیكۆلینەوە لە تاوانكە نارد، و لە ڕێكەوتی ١١-١٩٨٨/٤/١٤ دەستیان بە لیكۆڵینەوەكرد، سەرئەنجام لە

---

54 هەمان سەچاوە.

55 ئاوارە حسین، لە نێوان خەمی بارزانیە قوربانی بەخشەكان و بێ باكی بارزانیە سیاسیەكاندا، ئەكادیمیای سیاسەت و هزری دیموكراسی، /http://birkrdnawa.com

56 ناجح گوڵپی، قۆناغەكانی جینۆساید، سەرچاوەی پیشوو.

57 ئاوارە حسین، لە نێوان خەمی بارزانیە قوربانی بەخشەكان و بێ باكی بارزانیە سیاسیەكاندا،سەرچاوەی پێشوو.

58 كریستۆڤەر هچنز، هەڵەبجە لەیاد مەكەن، گۆڤاری هەشتاو هەشت، ژمارە (٣) ساڵی یەكەم زستانی ٢٠٠٥، ل ١٠٢

١٩٨٨/٤/٢٧ راپۆرتێكی تێرو تەسەل بڵاو دەكەنەوە كە دانبەوەدا دەنێن كە كە حكومەتی عێراق چەكی كیمیایی دژ بە شاری هەڵەبجە بە كارهێناوە[59].

ئەوەی جێگای تێبینی كردنە هاتنی ئەو لیژنەی هاوكاتە لە گەڵ ئەنجامدانی تاوانێكی تری گەورەی جینۆساید لە لایەن رژێمی بەعس لە عێراق كە ئەنفالی گەرمیانە لە ١٩٨٨/٤/١٤، ئەمەش بەڵگەیەكی رونە كە بیدەنگ بونی كۆ مەڵگەی نێودەوڵەتی رێگە خۆشكەربوو بۆ ئەنجامدانی شاڵاوەكانی ئەنفال.

4. شاڵاوەكانی ئەنفال

شاڵاوەكانی ئەنفال پرۆسەیەكی بەرنامە بۆداریژراوی پێشوەختەی هەبوو[60]، بۆ ئەو مەبەستەش بە پێی بریاری ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆرشی عێراق ژمارە ١٦٠ لە ٢٩ ی ئازاری ١٩٨٧ دا دەسەڵاتی تەواوی سەربازی و ئەمنی و مەدەنی درا بە عەلی حەسەن مەجید. وەك لە لایەن (middle east watch) پێناسەدەكرێت (زنجیرەیەك هێرش وپەلاماری چروپری سەربازی بوو كە سەرجەم هەشت پەلاماربوو لە شەش ناوچەی جوگرافی جیاوازدا بەرێوەچوو). بەئامانجی پاكتاوكردنی نەتەوەی كورد لە هەرێمی كوردستانی- عێراق،كە تێیدا (١٨٢٠٠٠) لە ژن و منداڵ و گەنج و پیر بە قێزەونترین و وەحشیگەریترین شێوە لە ناوبران لە بیابانەكانی باشوری عێراق[61]، كە تێیدا منداڵەكان لە دایك وباوكیان جیاكرانەوە، مێرد لە هاوژینەكەی، گەنجەكان لە كەسوكاریان، دواتر زیندە باچاڵكران بەشێكیشیان لە برسان مردن كە ئامانج لێی لە ناوبردنی مرۆڤی كوردبوو[62]، لەگەڵێشیدا راستەوخۆ ٤٥٠٠ دێهات و چەند شارۆچكەیەكی كوردستانیان وێران كراو و ماڵ و سامانیشیان بەتاڵان برا، رێژەیەكی زۆری خەڵكەكەشی بۆ چەند شوێنێكی تایبەت راگویزران، لەوێش ژمارەیەكیان زیندە بەچاڵ و گولەباران كردان[63].

(زیندە بەچاڵ كردن) خاڵی هاوبەشی (جینۆسایدی فەیلیەكان، بارزانیەكان ،شاڵاوەكانی ئەنفال)ة لەلایەن تیمەتایبةتةكانةوة كةپێك هاتبوون لە ماشێنی گەورە بۆ گواستنەوەی قوربانیەكان لەگەڵ تیمی چاودێری، شۆفڵ و گرێ دەر تا لە بیابانەكان چاڵی قوڵ هەڵكەنن و دواتر قوربانیەكان لە لێواری چاڵەكاندا گولە باران دەكران لە لاین تیمەكانی مەرگەوە و ئینجا خۆڵیان بەسەردا دەكردن.[64].

بەشی دووەم / كورد لەبەردەم جینوسایدكردندا 1990- 2003

---

[59] سالار حمه سور باسيره، حلبجة و الانفال وصمتا عار في جبين الانسانية ، مجلة الانفال- تصدرها وزارة حقوق الانسان وشؤون المرحلين و المؤنفلين، , عدد6 ,2005, ص25-27 .

[60] زهير كاظم عبود, الانفال الترجمة العملية لفكر البعث،مصدر السابق، ص51 .

[61] رەشاد میران و یوسف مەعروف، تاوانی ئەنفال بەرامبەر بە كورد، گۆڤاری سەنتەرتی برایەتی، ژمارە١٩ ساڵی چوارەم بەهاری ٢٠٠١، هەولێر، ل ١٠-١١

[62] سالار حمه سور باسيره، حلبجة و الانفال وصمتا عار في جبين الانسانية ،مصدر السابق، ص25-27 .

[63] رەشاد میران و یوسف مەعروف، تاوانی ئەنفال بەرامبەر بە كورد، سەرچاوەی پێشوو، ل 18

[64] ناجح گوڵپی، قۆناغەكانی جینۆساید، سەرچاوەی پێشوو.

لەدوای هێرشی هاوپەیمانان بۆ سەر عیراق بەهۆی داگیرکردنی کوێت لەلایەن ئەم وڵاتەوە کە بەجەنگی کەنداو ناسرا، عیراق ناچاربوو بە ئیمزاکردنی ئاگربەست لە28شوباتی1991، سەرەرای تێکشکانی لەشەڕەکەدا [65].

یەک لە دەرئەنجامەکانی ئەم جەنگە رەخساندنی هەلێک بوو بۆ گەلی کورد لە کوردستانی باشور راپەرین بکات، کە توانرا بە پاڵپشتی هیزەکانی پێشمەرگە زۆرینەی شارە کوردستانیەکان بە کەرکوک و خانەقینیشەوە ئازادبکرێن بةهؤيةوة حكومةتی عیراق هێرشی چرو و پری کردە سەر شارەکانی کوردستانی عێراق چەندین کردەی کۆمەڵکوژی ئەنجامدا[66]. کە لە سەرەتادا تۆپبارانی شارەکانی دەکرد لەوانە تۆپبارانکردنی شاری کەلار لە ١٩٩١/٣/١٤ و چەند شارێکی تر، دواتر لە رێگەی سەربازی هێرشی کردە سەر دانیشتوانی مەدەنی و تەنانەت نەخۆشخانەکان[*]، بۆیە بە ناچاری و لەترسی کۆمەڵکوژی دیکە لە کۆتایی بەهاری ١٩٩١ خەلکی شارە رزگارکراوەکان رویان کردە ناوچە سنوریەکان، ئەم روداوەش بە کۆرەوی جەماوەری لە مێژووی تاوان و کارەساتەکان دژ بە گەلی کورد ناسێنراوە.

لەگەڵ ئەمەشدا سوپای عێراق لە ناوچە سنوریەکانیش لە هێرشەکانی بۆ سەر خەڵکی مەدەنی بەردەوام بۆ نمونە لە ١٩٩١/٣/٢٥ هێرشی کردە سەر گوندی دێسوتوی سەر بە شارۆچکەی مەیدان لە خانەقین، کە هاوسنورە لەگەڵ وڵاتی ئێران، دەرئەنجامی تۆپبارانکردن و هێرشی سوپای عێراق و تەقینەوەی (مین) سنورەکان ژمارەیەکی زۆر لە هاوڵاتیانی هەڵهاتو(ئاوارە) بونە قوربانی. ئەم روداوانە لە زۆرینەی ناوچە سەر سنوریەکانی عێراق – ئێران و عێراق- تورکیا رویاندا.

هەرلەم قۆناغەدا جینۆسایدی کەلتوری کە وەک (ئۆجالان)دەڵێت جینۆسایدی باووبەردەوامی کوردە زەقبۆتەوە بەرامبەر گەلی کورد [67]. لەدوای ساڵی (١٩٩١)ەوە لە شارە کوردستانیە ئازادنەکراوەکان حکومەتی عیراق بەردەوام بوو لە سیاسەتی کۆچپێکردنی کورد وبەعەرەبکردنی کوردستان بەتایبەت لە کەرکوک و خانەقین وشێخان ، مەندەلی بەدرە ،بەبێ سنور رەفتاری تیرۆریستی خەستکردەوە لە کوشتن وخستنە بەندیخانەی خەڵکی ئەو ناوچانە، ئەم جۆرە لە جینۆسایدکردن تا نیسانی ساڵی ٢٠٠٣ بەردەوامی هەبوو [68].

تەسکی سێیەم / جینوسایدکردنی کورد لە ساڵی 2014

لەدوای داگیرکردنی شەنگال لەلایەن داعشەوە لە ئابی 2014 ئەو هێزە بەشێوەیەکی مەنهەجی دەستی کرد بە پرۆسەی جینۆسایدکردنی ئێزیدیەکان و هاوڵاتیانی کۆمەڵگەی ئێزیدی کردە ئامانج، کە بە هەزارانی

---

[65] ماتیو بوکۆڤاک، دەوڵەتە شکستخواردوەکان: وڵاتە ناسەقمگیرەکان لەسەدەی بیستویەکەمدا، وەرگیرانی: بایەزید حەسەن عەبدوڵا، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم،سلیمانی، ٢٠١٥، ل١٥.

[66] ماتیو بوکۆڤاک، دەوڵەتە شکستخواردوەکان: وڵاتە ناسەقمگیرەکان لەسەدەی بیستویەکەمدا، سەرچاوەی پێشوو ،ل١٧.

[*] هێرشی موجاهیدینی خەلق بۆ کەلار باسبکریت

[67] عەبدەوڵا ئۆجالان، دۆزی کورد وریگەچارەی نەتەوەی دیمکرات: بەرگریکردن لە کوردانی ناو بەرداشی ژینۆسایدی کلتووری، وەرگێرانی: لوقمان عەبدوڵا ، چاپی سێیەم، سپاردنی چاپ ٢٠٠٩، ل٣٥.

[68] ئەلبێرت عیسا، خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی میژوویی، سەرچاوەی پێشوو،ل ٥٩

لێکوشتن و رفاندن، بە دەیان هەزاریشیان هەڵهاتن رویان کردە چیای شنگال و بەشێکیشیان رویانکردە شاری دهۆک کە بەنزیکەی ٣٦٠٠٠٠ هەرکەس دەربەدەر بوون [69].

دەرئەنجامی پرۆسەی جینۆسایدکردنی ئێزیدیەکان نزیکەی 430 چوار سەدو سی هەزار کوردی ئێزدی ئاوارەبوون ولە سەرەتای پرۆسەی "پەلامارو شاڵاوی داگیرکارییەکەدا، زیاتر لە "1800" هەزارو هەشت سەد کەس، دووچاری کوشتنی بە کۆمەڵ بونەوە، کە تەنها لە گوندی کۆجۆ"400" پیاوی ئەم گوندە لە گۆڕێکی بە کۆمەڵ نێژراون. هەروەها زیاتر لە "3000" کچ و ژن و منداڵ رفێنراون، کە ناوی 1661 کەسیان پشڕاست کراوەتەوە[70]. هاوشێوەی شاڵاوەکانی ئەنفال پیاوان لە ژنان جیاکرانەوە ، کچەکانیان نارد بۆ سوریا بۆ فرۆشتنیان، کاری زۆرە ملێان پیدەکرا و مامەڵەی خراپیان لەگەڵ دەکرا، کە وەک کۆیلەی شەرکەرانی داعش بەکارهێنراون، هەروەها زیاتر لە "14" پەرستگاو شوێنی ئاینی کوردانی ئێزدی روخێنراون کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ هەزارەها ساڵ پێش ئێستا کران، هەموو ئەمانە وەک هەوڵێکی بەرنامە بۆ داریژراوە بۆ سرینەوەی بونی ئێزیدیەکان [71].

لە راپۆرتی مانگی ئاب/٢٠١٦ کۆمیسیاری مافەکانی مرۆڤ لە نەتەوە یەکگرتوەکان و نوسینگەی مافەکانی مرۆڤ لە یونامی ئاماژە بۆ ئەو پێشلکاریانە کراوە کە داعش دژ بە ئێزیدەیکان ئەنجامی داون کە بریتین لە:[72]

1. **جینۆساید کردن**
2. **پرۆسەی کوشتنی بە بەرنامە و بەشێوەیەکی فراوان**
3. **مامەڵەکردنی توندوتیژی سێکسی و بەکۆیلەکردنی بۆ مەرامی سێکسی.**
4. **کۆچپێکردنی زۆرە ملێ**
5. **بەزۆر گۆرینی ئاین**
6. **رفاندن و بێبەری کردن لە ئازادی، مامەڵەی خراپ نامرۆیی وسەرزەنشتکردن**

ئەم تاوانانەش هەمویان لە چوارچێوەی جۆری ئەو تاوانانەن کە دەچنە خانەی جینۆسایدکردن، چونکە کوشتن وئازاری ترسناکی جەستەی ودەرونی بەرامبەر کۆمەڵە کەسانێکی تێدایە کە سەر بە گروپیکی تری نەتەوەی وئاینین، کە ئامانج لیان لەناوبردنی گشتی یان بەشێکیانە.

هەروەها راپۆرتەکە بەوردی کۆکوژیی ئێزیدییەکان باس دەکات، جیهان و مرۆڤایەتی لە گەورەیی و سامناکیی ئەم تاوانە ئاگادار دەکاتەوە، داواش دەکات هێزە نێودەوڵەتییەکان ئەو ٣٢٠٠ ژن و منداڵەی، کە

---

[69] یان کوبیش و السید زید رعد الحسین، نداء من اجل المساءلة والحماية :الايزيديون الناجون من الاعمال الوحشية التي ارتكبها داعش، مكتب مفوض الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان ومكتب حقوق الانسان في بعثة الأمم المتحدة لمساعدة العراق، اب 2016، ص 4.

[70] راپۆرتی یەکەمین کۆنفرانسی لالش بۆ ئاشتی و پێکەوە ژیان لە ٢٠١٥/٤/٣، http://www.kurdipedia.org/?lng=11&q

[71] يان كوبيش و السيد زيد رعد الحسين، نداء من اجل المساءلة والحماية :الايزيديون الناجون من الاعمال الوحشية التي ارتكبها داعش، مصدر السابق،ص٤.

[72] بۆ زانیاری زیاتر بروانە: يان كوبيش و السيد زيد رعد الحسين، نداء من اجل المساءلة والحماية :الايزيديون الناجون من الاعمال الوحشية التي ارتكبها داعش، مكتب مفوض الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان ومكتب حقوق الانسان في بعثة الأمم المتحدة لمساعدة العراق، اب 2016

هێشتا لەلای داعش راگیراون، رزگار بکەن. هەروا راپۆرتەکە داوا لە ئەنجومەنی ئاسایش دەکات کە ئەم کەیسە رەوانەی دادگای تاوانی نێودەڵەتی بکات، تا ئەوان لەم تاوانە بکۆڵنەوە، سەرانی داعش و هەموو ئەو لایەنانەی دەستیان لە پلاندانان و کۆمەککردن بەم تاوانە هەیە راپێچی بەردەم دادگایان بکەن. چونکە داعش تەنیا لایەنیکی ئەنجامدەری ئەم تاوانەیە، لایەن و ئەکتەرە سەرەکییەکانی پشت پەردە دادگای تاوانی نێودەوڵەتی دەتوانێت ئاشکرایان بکات[73].

نەتەوە یەکگرتووەکان، دوای لێکۆڵینەوە لە سروشت و ناوەرۆکی تاوانەکە، کوشتاری بەکۆمەڵی ئێزیدییەکانی وەک جینۆساید ناسی. لە هەمان کاتدا داوای لە ئەنجومەنی ئاسایشی نیودەوڵەتی کرد کە کەیسی جینۆسایدی ئێزیدییەکان رەوانەی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی لە هاگ بکات، بۆ ئەوەی ئەم دادگایە لەم تاوانە مەزنە بکۆڵێتەوە،هةرلةم ضوارضي٘وةيةدا لة ٢٠١٦/٢/٤ پەرلەمانی ئەوروپا لە برۆکسل بة زۆرینەی دەنگ ئەوتاوانانەی کە دەرهەق بە ئێزیدی و ئاشوریەکان کەمینە ئاینی و ئەتنیکی و نەتەوەییەکانی تر کراوە لەسەر دەستی رێکخراوی تیرۆرستی بەناو داعش بە جینۆساید ناساند.

لە کۆتایدا دەبێت ئاماژە بۆ ئەوە بکەین دانانی کوکوژیی ئێزیدییەکان، لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە، بە جینۆساید، دەستکەوتێکی گەورەیە بۆ ئێزیدییەکان و هەموو کورد، هەروا بە قازانجی داد و عەدالەتە لە جیهاندا[74].

پاری دووەم / کەیسەکانی جینۆسایدی گەلی کورد لەبەردەم دەستێوەردان و دەستێوەرنەداندا

ئەسکی یەکەم / دەستێوەرنەدان لە جینۆسایدکردنی گەلی کورد لە سەرو بەندی جەنگی سارد

1. کات و شوێن رۆڵی گەورەیان هەیە لە روداوەکان، سەبارەت بە شوێنی روданی تاوانەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورد لە هەشتاکانی سەدەی بیستەم لە چوارچێوەی وڵاتی عێراقدا ئەم تاوانانە رویانداوە، کە شاراوە نیە،نەوت رۆلێکی گەورەی لە سیاسەتی جیهانیدا هەبوو، بە حوکمی ئەوەی عێراقیش خاوەنی سامانیکی گەورەی نەوت بوو، یارمەتیدەری گەشەی زیاتری ولاتانی خاوەن ئابووری گەورە بوو، هەربۆیە هەر وڵاتێک خاوەنی ئەم سامانە گەورەی نەوتبوایە بە ئاسانی سیاسەتی خۆی دادەرشت و لە هەمانکاتدا پاڵپشتی نێودەوڵەتی بۆ سیاسەتەکانیشی بەدەست ئەهینا، بەمانایەکی تر کاتێک وڵاتانی زلهێز بەرژەوەندی ستراتیژیان هەیە لەگەڵ وڵاتێک، ئەگەر چی مافەکانی مرۆڤ تێیدا بە رادەیەکی ترسناک پێشێل دەکرێت، لێی بێدەنگ دەبن، بۆ نمونە دوای ئەوەی ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ساڵی ١٩٨١

---

73 رەفیق سابیر ، بریاری نەتەوەیەکگرتووەکان لەبارەی جینۆسایدی ئێزیدییەکان، http://www.nrttv.com/birura-details.aspx?Jimare=3292

74 یان کوبیش و السید زید رعد الحسین، نداء من اجل المساءلة والحماية :الايزيديون الناجون من الاعمال الوحشية التي ارتكبها داعش،مصدر السابق،ص ٤.

پەیوەندیەکانی لەگەڵ عێراق باش دەبێت، بەدرێژایی ساڵانی ١٩٨١-١٩٨٩ پاڵپشتی عێراق دەکات، جاوپۆشی لەو تاوانە گەورە دژ بەمرۆڤایەتیانە دەکرد کە عێراق دژ بە گەلی کورد ئەنجامی ئەدا[75].

ئەم پاڵپشتیکردنەی ئەمریکا بۆ عێراق بە درێژایی ساڵانی (١٩٨١-١٩٨٩) ئەوبۆچونەی بە دروست پیشان ئەدات کە ریالیستەکان ئاماژەی پێدەکەن لە کاتی دەستێوەردانی وڵاتان لە کاروباری وڵاتانی ئامانجیان بە دەستهێنانی بەرژەوەندیەکانیانە بەڵام پاراستن و ڕێگریکردن لە پێشلکاری مافەکانی مرۆڤ دەکەنە بەهانە،هةريؤية دةبينين کۆمەڵگەی نیودەوڵەتی لە ئاست(شاڵاوەکانی ئەنفال)ی ئەوکاتەی دەوڵەتی عێراق بێدەنگ بوو کە بە پێی جاری گەردونی تاوانەکانی جینۆسایدکردن کە لە ١٩٤٨/١٢/٩ لە نەتەوە یەکگرتوەکان دەرچوە، تاوانێکی گەورەیە دژ بە مافەکانی مرۆڤە کە ئەویش جینۆسایدکردنی گەلی کوردە.

سەبارەت بە کاتیش بەشيٌکی گەورەی تاوانەکان لە کاتی جەنگی نێوان عێراق – ئێران بووە کە لەوکاتەدا بەرەی رۆژهەڵات و رۆژئاواش پاڵپشتی عێراقیان دەکرد دژ بە دەوڵەتی ئەوکاتەی ئێران کە سیاسەتێکی دژ بە بەرژەوەندیەکانی بەرەی رۆژهەڵات و رۆژئاواش پیادەدەکرد[76]. هەربۆیە عێراق ئەم دۆخەی بە هەل زانی بۆ جینۆسایدکرد گەلی کورد لە چوارچیوەی بەرنامەیەکی چر وپر[77]. سەدام حسین سیاسەت وبەرنامەی جینۆسایدکردنی گەلی کوردی جێبەجێکرد وبەردەوام بوو لەسەری، هیچ بەربەستێک لەبەردەمیدا نەبوو. هەروەها هەلێک بۆ بەرەنگاری بونەوەی نەما تا دروستبوونی ناوچەی ئارام لە ساڵی ١٩٩١[78].

لە هەمان کاتدا ئەو کات جیهان لە قۆناغی جەنگی سارد بوو لە نێوان بەرەی رۆژهەڵات و رۆژئاوا وهەر لایەکیان هەوڵیان دەدا ئەو وڵاتانەی خاوەنی سامانی گەورەی نەوتن بخەنە چوارچێوەی بەرەکەیانەوە، بۆ نمونە وڵاتە رۆژئاواییەکان چەک و تەقەمەنییان بە عێراق دەفرۆشت و چاویان لەو تاوانی جینۆساید و زوڵم زۆرییانە دەنوقاند کە سەدام دژی خەڵکی عێراق ئەنجامی دەدان لەو تاوانەش پرۆسەکانی جینۆساید دژ بە گەلی کورد[79].

2- لەم قۆناغەدا کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لە روی هۆشیاری پاراستی مافەکانی مرۆڤ پگەیشتوو نەبوو سەرەرای ئەوەی چەندین رێکەوتنامەی نیودەوڵەتی لە بارەی پاراستنی مافەکانی مرۆڤ هەبوون . لە کاتی ئەنجامدانی تاوانی جینۆسایدکردنی شاری هەڵەبجە ئەمریکا بێ دەنگ بوو چونکە هاوپەیمانی عێراق و دژ بە ئێران بوو بە فەرمی، هەرچەندە لەو کاتەدا سیناتۆر (کالیبۆرن بێڵ) بە هۆی راپۆرتیکی کارمەندەکانیەوە کە پێشکەشی لیژنەی پەیوەندیەکانی دەرەوەی کردبوو، تێدا ئاماژەی کردبووبەوەی کە تەکنیکی لەناوبردن و قەڵاچۆکردن لە کوردستانی عێراق پەیرەو دەکرێت، هەروەها لە ئەنجومەنی سینات

---

75 كامران الصالحي, حقوق الانسان و المجتمع المدني بين النظرية و التطبيق, مصدر السابق، ص 120-121.
76 کنووت ڤ. بیرگم و ئەوانی تر، ناساندن و پێناسەی مافەکانی مرۆڤ. سەرچاوەی پێشوو، ل251
77 سالار حمه سور باسيره، حلبجة و الانفال وصمتا عار في جبين الانسانية ،مصدر السابق, ص37.
78 فريد هاليداي و اخرون, الإثنية و الدولة : الأكراد في العراق و ايران و تركيا, مصدر السابق،ص 61
79 کنووت ڤ. بیرگم و ئەوانی تر، ناساندن و پێناسەی مافەکانی مرۆڤ.سەرچاوەی پێشوو، ل252

پلانی ڕێگریکردن لە کاری جینۆسایدی پێشکەشکرد، بەڵام ئیدارەی ئەو کاتەی ئەمریکا بە سەرۆکایەتی ڕێگن فشاری خستە سەر و ڕیگەی نەدا ئەو کارە ئەنجام بدرێت[80]. تەنانەت دەبینین لەم قۆناغەدانەتەوە یەکگرتوەکانیش بێدەنگ بوو، هیچ ڕێکارێکی دژ بە دەوڵەتی عێراق نەگرتەبەر، دکتۆر سالار باسیرە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کاتێک پرسیار ئاراستەی (Aubin Heyndricks) سەرۆکی لیژنەی لێکۆڵینەوەی نەتەوە یەکگرتوەکان لە تاوانەکە دەکات، لە وەڵامدا تاکە پاساوێک بۆ ئەم بیدەنگیە ئەوەیە " کە هیچ دەوڵەتێک گازندەی فەرمی پێشکەش بە نەتەوە یەکگرتوەکان نەکردوە"[81].

3- سەرووەری ڕەها یەکێکی تر بوو لە ئەو لەمپەر و ڕێگریانە کە کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بە دەنگ بێت، چونکە تا کەوتنی بەرەی ڕۆژهەڵات کۆمەڵگەی نێودەڵەتی پابەند و پەیوەست بوو بەم پرنسیپە و تارادەیەکی زۆر ڕێزی لێدەگیرا بەو پاساوەی کە یەکێکە لە بنەما گرنگەکانی پێکهێنانی نەتەوەیەکگرتوەکان و هەروەها بنەمایەکی گرنگە بۆ هێشتنەوەی نەزم و نیزام و پاراستنی ئاسایشی جیهانی.

تەسکی دووەم /دەستێوەردان وپاراستنی کورد لە جینۆسایدکردن لە سیستەمی نوێی جیهانیدا

1. لە دوای کەوتنی بلۆکی ڕۆژهەڵات هەلو مەرجێکی نوێ لە جیهان هاتە پیش، بەو ئاراستەی جیهان خۆی لە تاک جەمسەریدا بینیەوە بە ڕابەرایەتی ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، دەوڵەتی ئەو کاتەی عیراقیش دژ بە بەرژەوەندیەکانی ئەمریکا لە ناوچەی کەنداو هەلسوکەوتی ئەکرد، ئەمریکاش بۆ لیدانی لە عێراق کە بە هەرەشەی دەزانی بۆ سەر ئاسایشی جیهان، هەمیشە ئاماژەی بۆ ئەوە دەکرد کە عێراق چەکی کیمیای دژ بە گەلەکەی خۆی بە کار هێناوە.
2. بە هۆی ڕودانی جینۆسایدکردنکردنی گەلی کورد لە قۆناغی جەنگی ساردا کۆمەڵگەی نیودەوڵەتی و بەتایبەت وڵاتانی ڕۆژئاوا، ترسی ئەوەیان هەبو لە بیدەنگیان بەرامبەر هێرشەکانی سوپاسی عێراق لە ١٩٩١ بۆ لە ناوبردنی ڕاپەڕین، گەلی کورد ڕوبەڕوی جینۆساید ببێتەوە. لە هەلومەرجێکی لەم جۆرەدا کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بۆ چارەسەرکردنی ئەم قەیرانە و ڕێگریکردن لە جینۆسایدکردنی بەرفراوانی گەلی کورد لە لایەن ڕژێمی ئەوکاتەی عێراق، بە باشی زانی بۆ یەکەمین جار دەستێوەردانی مرۆیی بکات، کە ڕای کۆی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لەسەربوو لە ئاکامی ئەو دۆخەدا هاوپەیمانان زۆرینەی خاکی کوردستانی عێراقیان وەک ناوچەی پارێزراو دەستنیشانکرد[82].
3. ئەم هەنگاوەش وەرچەرجانێکی گەورە ببو، چونکە دەرکەوت کە سەرووەری وڵاتان بەرەو پاشەکشکە دەڕوات لە بەرژەوەندی بەها مرۆڤایەتیە هاوبەشەکان، کە بڕیاری ٦٨٨ ی ساڵی ١٩٩١ ئەنجومەنی ئاسایش کە

80 کریستۆڤەر هچنز، هەڵەبجە لەیاد مەکەن، گۆڤاری هەشتاو هەشت، ژمارە (٣) ساڵی یەکەم زستانی ٢٠٠٥، ل ١٠٢
81 سالار حمه سور باسيره، حلبجة و الانفال وصمتا عار في جبين الانسانية ، ممصدر السابق, ص25-27 .
82 بورهان یاسین، لە قووڵایی سیاسەتدا، ناوەندی ڕۆشنبیری وهونەری ئەندێشە، چاپی یەکەم،سێلمانی، ٢٠١٦، ل١٥٨

هاوكاری مرۆیی بۆ كورد لە عێراق سەپاند، كە ئەمەش ستراتیژیەتیەكی نوێ بوو، چونكە دەستێوەردانی بۆ پاراستنی بەها مرۆیە هاوبەشەكان كرد بە ئەركی كۆمەڵگای نێودەوڵەتی[83].

4- لە دوای ئەم رووداوە كۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەكگرتوەكان جارنامەی جیهانی مافی كەمینەكانی لە ساڵی ١٩٩٢ راگەیاند كە یەكێك لە بنەما سەرەكیەكانی پێدانی رۆڵە بە كۆمەڵگای نیودەوڵەتی كە پێویستە هەوڵەكانی بخاتە گەر هەركاتیك كەمینەكان روبەرووی پێشلكاری خەتەرناك لە ماف و بەرژەوەندیە بنەرەتیەكان بونەوە[84]. لە ئاكامی ئەوەشدا پیشكەوتنی لە بواری مافەكانی مرۆڤ و پاراستنی كەمینەكان زیاتر گەشیان سەند بەشێوەیەك كە پیشلكاری لەم بوارەدا بە تاوان دژ بە ئاسایشی مرۆیی و هەرەشە لە سەر ئاشتی وئاسایشی جیهانی و هەروەها پەرینەوە لە پرنسیپی دەستێوەرنەدان بۆ مافی دەستێوەردان بە پشت بەستن بە پرنسیپی دەستێوەردانی مرۆیی[85]،لەم جوارجيَوە یە شدا دەبینین لە كەیسی شەنگالدا نەتەوە یەكگرتووەكان بۆ ئەم پێشلكاریە ترسناكە هاتە دەنگ بۆ ئەوەی داكۆكی لە حەق و داد و ماف و كەرامەتی دەیان هەزاران كچ و ژن و منداڵ و سەدان هەزار قوربانی ئێزیدیەكان بكات. تاكو ئێستا چەند لیژنەیەكی تایبەتی پێكهێناوە و ئەوانیش چەند راپۆرتێكی گرنگیان لەسەر پرسی جینۆسایدی كوردانی ئێزدی بلاوكردوەتەوە، هەردوو راوێژكاری سكرتێری گشتی نەتەوە یەكگرتوەكان "ئەداما دیینگ" بۆ كاروباری جینۆساید و "جینیڤر ولش" بۆ كاروباری پاراستن، لە ٢٠١٤/٨/١٢ بەیاننامەیەكی بە پەلە بلاودەكەنەوە ئاماژە بە رودانی جینۆساید دژ بە ئێزدیەكان لە شەنگال لە لایەن داعش دەكەن و داوا لە ئەنجومەنی ئاسایش دەكەن كە ئەولەویەت بدەن بە پاراستنی خەڵكی سڤیل هەروەها داوا لە كۆمەڵگەی نیودەوڵەتی دەكەن دەست بەجێ رێكاری پاراستن بگرنەبەر بۆ ئەوەی جینۆسایدی تر رِونەدات[86] و یەك لایەنە ولایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا بۆ پاراستنی هاوڵاتیان ئێزیدی لە چیایی شنگال، فرۆكەكانی ولایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا هێرشی ئاسمانی كردە سەر هیزەكانی داعش لە دەوروبەری چیای شنگال، لە زەمینیشەوە هێزەكانی (YPG) توانر رێرەوێك بۆ رزگاركردنی ئەو هاوڵاتیانەی لە چیای شنگال بكرێتەوە[87].

ئەوەی لە م قۆناغە تازە یە دا پرسی بە جینۆساید ناسینی ئاسانتر كردوە ئەوەیە، كە بۆ یەكەمجارو لە ساڵی ١٩٩٨ بە پێی پەیماننامەی رۆما، دادگای تاوانی نیودەوڵەتی(ICC) پەسەند كراو و بەشێوەیەكی

---

[83] غسان العزي، سياسية القوة: مستقبل النظام الدولى و القوة العظمى, مركز الدراسات الاستراتيجية و البحوث و التوليف, الطبعة الاولى ، بيروت 2000، ص61

[84] نافي بيلاي, النهوض بحقوق الاقليات وحمايتها : دليل للمدافعين عنها, الامم المتحدة – مفوضية السامية لحقوق الانسان و جنيف و نيورك 2012, ص29

[85] پشتيوان حمه سعيد محمد امين، القومية في عصر العولمة: القومية الكردية نموذجا, مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية , السليمانية 2015، ص 143

[86] Marion Arnaud رقم ,Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect، 14-59118، نشرة صحفية للامم المتحدة

[87] مكتب تنسيق الشؤون الانسانية، ازمة النازحين في العراق، تقرير الوضاع رقم(7) 9ا- 15 اب/ 2014، ص 20-14

فەرمی لە ٢٠٠٢/٦/١ دروستبوو، کە یەکەم دادگایە لە ئاستی نێودەوڵەتی دەسەڵاتی سەیرکردنی تاوانەکانی جینۆساید و تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی وتاوانی جەنگی هەیە[88]

دەرئەنجام

لەکۆتایدا توێژینەوەکە گەیشتە ئەم دەرئەنجامانەی خوارەوە:

1- چەمکی دەستێوردانی مرۆیی ئیشکالیەتی دیاریکردنی سنورور و رەهەندەکانی هەیە، ئەمەش لێکەوتەی نێگەتیڤی هەیە، بە جۆرێک کە ڕێکنەخستنی چەمکەکە ودیارینەکردنی ڕێساکانی دەستێوەردان ومەرجەکان و دۆخەکانی دەستێوەردان ئیشکالیەتی لە پراکتیک و پیادەکردندا دروستکردووە لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا.

2- پرەنسیپی سەرەکی کە دەستێوەردانی مرۆیی لەسەر ڕادەوەستێت بەکارهێنانی هێزی سەربازیە بۆ پارێزگاریکردن لە مافەکانی مرۆڤ و ڕێگریکردن لە روودانی تاوانە ترسناکەکانی دژە مرۆڤایەتی و جینۆسایدە.

3- سەرەڕای گیروگازی ڕەوایی و ناڕەوایی دەستێوەردان، بەئاشکرا لە ئەزموونەکانی دەستێوەردانی نێودەوڵەتیدا سەلمێنراوە کە دووفاقی هەیە لە جێبەجێکردن و بەکارهێنانی ئەم پرەنسیپە لە دەرەوەی ڕێساو بنەما گشتیەکانی دەستێوەردانی مرۆیی بەجۆرێک لە جێگەیەک دەستێوەردان دەکرێت و لەجێگایەکی دیکە کە هەر تاوان هەیە دەستێوەردان ناکرێت.

4- لەبەرامبەر ئەو ڕەخنانەی ئاڕاستەی پرەنسیپی دەستێوەردانی مرۆیی دەکرێن بەوەی کە دژی سەروەری دەوڵەتانە، چەمکێکی نوێ بەناوی (بەرپرسیارێتی پاراستن) گەڵاڵەکراوە، کە ئەگەر بەپێی ڕێساوبنەما ئەخلاقی و یاساییەکان جێبەجێبکرێت، دەسەبەری پاراستنی ماف و ئازادیەکانی مرۆڤ دەکات و سەروەری دەوڵەتانیش، ئەگەر بەتاوانی مرۆیی هەڵنەسێت نابەزێنێت.

5- دەستێوەردانی مرۆیی نێودەوڵەتی لە کەیسەکانی تاوانی دژی مرۆڤایەتیدا، گرنگ و یارمەتیدەرە بۆ بەجینۆساید ناساندنی ئەو تاوانانە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی، نمونەش دوو کەیسی گەلی کوردە لە باشور ئەنفال و ئێزیدیەکان.

6- سەرەڕای ئەوەی کە ڕێگریە یاساییەکانی بەردەم دەستێوەردانی مرۆیی لە بڕیار و میساقی نەتەوەیەکگرتوەکانەوە سەرچاوەی گرتووە وەک مادەی(27) بەڵام، لە هەمانکاتدا پەیماننامە نێودەوڵەتیە تایبەتمەندەکانی بواری جینۆساید و تاوانەمرۆییەکان و چەندین مادەی تری میساقی نەتەوەیەکگرتووەکان وەک(55،56) ڕەوایی یاسایی بە دەستێوەردان دەدات بۆ پاراستن مافەکانی مرۆڤ.

7- لە کەیسەکانی جینۆسایدی گەلی کورد لەباشوری کوردستان دەستێوەردان و دەستێوەرنەدان لەلایەن کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و وڵاتانی باڵادەستەوە لە سیستەمی جیهانیدا، فاکتەری کات وشوێن و بەرژەوەندی ڕۆڵی گرنگیان هەبووە تێییدا، بەجۆرێک کە ڕەچاوی قەبارەی تاوانەکان و دڕندەییان نەکراوە و زۆرجار چاویان لێخەوێنراوە.

سەرچاوەکان

-سەرچاوەی کوردی

[88] کارزان عمر، ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان، مەکتەبی بیرو هۆشیاری، چاپی یەکەم ، سلێمانی ٢٠٠٧، ل١٠٠

1- بورهان یاسین،لە قووڵایی سیاسەتدا،ناوەندی رۆشنبیری وهونەری ئەندێشە،چاپی یەكەم،سێلمانی، ٢٠١٦.
2- پرۆژەی دەستوری هەرێمی كوردستانی- عیراق، پەرلەمانی كوردستان – عێراق، ٢٠٠٩.
3- تەها سلیمان، جینۆسایدی كوردی فەیلی لە عیراقدا، كوردستانی نوێ- دۆسێ، ژمارە ٦٩٣٦ لە ٢٠١٦/٤/٤.
4- رەشاد میران و یوسف مەعروف، تاوانی ئەنفال بەرامبەر بە كورد، گۆڤاری سەنتەرتی برایەتی، ژمارە١٩ ساڵی چوارەم بەهاری ٢٠٠١، هەولێر.
5- عەبدەوڵا ئۆجالان، دۆزی كورد وریگەچارەی نەتەوەی دیمكرات: بەرگریكردن لە كوردانی ناو بەرداشی ژینۆسایدی كلتووری، وەرگێرانی: لوقمان عەبدولا، چاپی سێیەم، سپاردنی چاپ ٢٠٠٩
6- كارزان عمر، ریكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان، مەكتەبی بیرو هۆشیاری، چاپی یەكەم ، سلێمانی ٢٠٠٧.
7- كریستۆڤەر هچنز، هەڵەبجە لەیاد مەكەن، گۆڤاری هەشتاو هەشت، ژمارە (٣) ساڵی یەكەم زستانی ٢٠٠٥.
8- كریستۆڤەر هچنز، هەڵەبجە لەیاد مەكەن، گۆڤاری هەشتاو هەشت، ژمارە (٣) ساڵی یەكەم زستانی ٢٠٠٥.
9- كنووت ڤ. بیرگم و ئەوانی تر، ناساندن و پێناسەی مافەكانی مرۆڤ. وەرگێرانی ابراهیم ساڵحی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١١.
10- ماتیو بوكۆڤاک، دەوڵەتە شكستخواردووەكان: وڵاتە ناسەقمگیرەكان لەسەدەی بیستویەكەمدا، وەرگیرانی: بایەزید حەسەن عەبدولا، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم،سلیمانی، ٢٠١٥
11- ئەلبێرت عیسا، خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی میژوویی، چاپخانەی روون، ٢٠٠٤.

-سەرچاوەی عەرەبی

1. اشرف فايز اللمساوى، المحكمة الجنائية الدولية، الطبعة الأولى ، المركز القومي للإصدارات القانونية ،مصر ،2006
2. بوراس عبد القادر، التدخل الدولي الانسانى و تراجع مبدأ السيادة الوطنية، دارالجامعة الجديدة، الجزائر،2009.
3. پشتيوان حمه سعيد محمد امين، القومية في عصر العولمة: القومية الكردية نموذجا, مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية , السليمانية 2015.
4. جون بليس و جون سميث، عولمة السياسية لعالمية، مركز الخليج للابحاث، دبى،2004.
5. خالد حسانى،بعض الاشكاليات النظرية لمفهوم التدخل الانسانى،مجلة المستقبل العربي،عدد 425،2014.
6. خليل حسين, قضايا دولية معاصرة: دراسة موضوعات في النظام العالمي جديد, دار المنهل اللبناني, الطبعة الاولى 2007, بيروت .
7. رياض حمدوش، تطور مفهوم التدخل الدولي في ظل عولمة حقوق الانسان،مجلة العلوم الانسانية ،الجزائر،عدد 41 ،2014،
8. زردومى علاءالدين، التدخل الخارجى و دوره في اسقاط نظام القذافي، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة محمد خيضر بسكرة، الجزائر،2013.
1- زهير كاظم عبود, الانفال الترجمة العملية لفكر البعث، مجلة الانفال- تصدرها وزارة حقوق الانسان وشؤون المرحلين و المؤنفلين, , عدد6 ,2005.

9. زياد ربيع، جريمة الابادة الجماعية، مجلة السياسة الدولية، عدد59.
10. سالار حمه سور باسيره، حلبجة و الانفال وصمتا عار في جبين الانسانية ، مجلة الانفال- تصدرها وزارة حقوق الانسان وشؤون المرحلين و المؤنفلين، , عدد6 ,2005 .
11. سمير عوينة، جريمة الابادة الجماعية في الاجتهاد القضائي، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة الحاج خضر-باتنة-،2012.
12. عبدالرحمن ناجى ملا ياس، الامم المتحدة و التدخل الانسانى في اطار الواقع الدولي واثره في حماية حقوق الانسان، مجلة كلية بغداد للعلوم الاقتصادية الجامعة، عدد23 ،2010.
13. عبد \اليزيد داودى، التدخل الإنساني في ضوء ميثاق منظمة الأمم المتحدة- دراسة حالة إقليم كوسوفو نموذجا، رسالة ماجستير غيرمنشورة، جامعة 8ىماى 1945 –قالمة، الجزائر،2011-2012.
14. غسان العزي، سياسية القوة: مستقبل النظام الدولى و القوة العظمى, مركز الدراسات الاستراتيجية و البحوث و التوليف, الطبعة الاولى ، بيروت 2000.
2- فريد هاليداي و اخرون, الإثنية و الدولة : الأكراد في العراق و ايران و تركيا, ترجمة: عبدالإله النعيمي, معهد الدراسات الاستراتيجية , الطبعة الاولى 2006, بغداد – بيروت.
15. كامران الصالحي, حقوق الانسان و المجتمع المدني بين النظرية و التطبيق, مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر, الطبعة الثانية ، اربيل- كوردستان,2000.
16. ليلى عصماني ، التعاون الدولي لقمع الجرائم الدولية، اطروحة دكتوراه غيرمنشورة، جامعة وهران، الجزائر،2012.
17. مارتن شو،الابادة الجماعية ،مفهومها،وجذورها،وتطورها،واين حدثت...؟،ترجمة:محيي الدين حميدي، دار العبيكان،الرياض،ط1 ،2017.
18. محمد يعقوب عبدالرحمن، التدخل الانساني في العلاقات الدولية، مركز الامارات للدراسات و البحوث الاستراتيجية، الامارات،2004.
19. معمر فيصل خولي،الامم المتحدة و التدخل الدولي الانساني، لعربي للنشر والتوزيع - القاهرة القاهرة،
20. مكتب تنسيق الشؤون الانسانية، ازمة النازحين في العراق، تقرير الوضاع رقم 7 (9اب- 15اب/ 2014.
21. نافي بيلاي, النهوض بحقوق الاقليات وحمايتها : دليل للمدافعين عنها, الامم المتحدة – مفوضية السامية لحقوق الانسان و جنيف و نيورك 2012.
22. يان كوبيش و السيد زيد رعد الحسين، نداء من اجل المساءلة والحماية :الايزيديون الناجون من الاعمال الوحشية التي ارتكبها داعش، مكتب مفوض الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان ومكتب حقوق الانسان في بعثة الأمم المتحدة لمساعدة العراق، اب 2016.

سەرچاوەی ئینگلیزی

1. A group of researchers, Intervention: When, Why and How? From web:https://www.publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmdfence/writev/intervention/int10.htm
2. Alan Whitehorn The Steps and Stages of Genocide,peace magazine, Jul-Sep 2010,
3. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus Cambridge University Press)

4. Edyta KWIATKOWSKA, HUMANITARIAN INTERVENTION SELECTED ASPECTS, 2014
5. https://en.oxforddictionaries.com/definition/genocide
6. Marion Arnaud نشرة صحفية للامم المتحدة, رقم 14-59118، Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect
7. R.J. Rummel ,GENOCIDE, https://www.hawaii.edu/powerkills/GENOCIDE.ENCY.HTM
8. Sabhan kardas ,humanitarian intervention :the evolution of the idea and practice,jornal of international affairs,june-july-2001,vol2.

ئینتەرنێت

1- ئاوارە حسین، لە نێوان خەمی بارزانیە قوربانی بەخشەکان و بێ باکی بارزانیە سیاسیەکاندا، ئەکادیمیای سیاسەت و هزری دیموکراسی، http://birkrdnawa.com/
2- اشرف احمد سلامة العدوان، جريمة الإبادة الجماعية ، من موقع الالكتروني:- http://elngdy.3arabiyate.net/t34-topic
3- راپۆرتی یەکەمین کۆنفرانسی لالش بۆ ئاشتی و پێکەوە ژیان لە ٢٠١٥/٤/٣، http://www.kurdipedia.org/?lng=11&q
4- رەفیق سابیر ، بریاری نەتەوەیەکگرتووەکان لەبارەی جینۆسایدی ئێزیدییەکان، http://www.nrttv.com/birura-details.aspx?Jimare=3292
5- عبدالرحمن عبدالعال،مفهوم التدخل الانسانی و اشکالیاته،لة ويِبسايتى :- www. Bou4 w26 notebook.blogpost.com
6- ناجح گوڵپی، جینۆسایدی کوردی فەیلی, http://www.kurdpa.net/

الملخص

اذا كانت مبادىء عدم التدخل في الأمور الداخلية للدول تقتضي التدخل الأنساني بغرض منع وأنهاء عمليات الابادة الجماعية وانتهاك الحقوق الأنسان ،عكس ذلك ،فأن مبادىء احترام الحقوق الأنسان ،تأخذ بالعين أعتبار وتؤكد على عملية التدخل من قبل الدول و المنظمات الدولية،لكن في هذة الحالة نقع امامعديد من تساؤلات،على سبيل المثال، من قبل اي جهة او متى ينفذ التدخل؟ من يصدر القرار التدخل؟ كيف تحدد مشروعية او عدم مشروعية التدخل؟ ماهي العراقيل السياسية والقانونية في صدد استخدام تلك المبادىء؟لماذا المجتمع الدولي لم تحرك ساكنا امام عمليات الابادة الجماعية للكرد في مرحلة الحرب الباردة؟ويستخدم التدخل الانساني ضد انتهاكات الحقوق الانسان في كردستان الجنوبية في المرحلة اللاحقة؟

يحاول الباحثيين اجابة على تلك التساؤلات في سياق ثلاثة الفصول،في الفصل الأول ،يبين مفاهيم التدخل والأبادة الجماعية في اطارها النظري وتحليلي. في الفصل الثاني نتطرق لحديث عن العراقيل السياسية والقانونية امام عملية التدخل لغرض منع الجرائم الأبادة الجماعية.اما الفصل الثالث، فيتناول الأبادة الجماعية لشعب الكردي مع وخلفية دوافع تدخل او عدم تدخل بالاخص دراسة الحالات التي حصلت في جنوب كردستان.

أن الباحثيين وصلوا الى الأستنتاج، بأنه يتم تحديد مفاهيم الأبادة الجماعية والتدخل الأنساني نظرا لسياق الأحداث، وهنالك الازدواجية في أستخدام او عدم أستخدام التدخل الأنساني قضايا وملفات الأبادة الجماعية ، ويمكن ملاحظة ذلك فعلياً في الأبادة الجماعية الشعب الكردي، حيث ان المصالح الدول العظمى، تقرر تدخل الأنساني او عدم تدخل وليس حجم ووحشية الأبادة الجماعية التي ترتكب ضد الأنسانية.

Summary

If the principles of non-interference in the internal affairs of states require human intervention to prevent and end genocide and human rights violations, the opposite is true. The principles of respect for human rights take into consideration the process of intervention by states and international organizations. In front of many questions, for example, by which party or when the intervention is carried out? Who decides to intervene? How to determine the legitimacy or illegality of the intervention? What are the political and legal obstacles in the use of these principles? Why did the international community not take a stand against the genocide during the Cold War and use humanitarian intervention against human rights violations in southern Kurdistan in the next stage?

The researchers try to answer these questions in the context of the three chapters, in the first chapter, which shows the concepts of intervention and genocide in their theoretical and analytical framework. In chapter two we talk about the political and legal obstacles to the intervention process for the purpose of preventing the crimes of genocide. Chapter III deals with genocide For the Kurdish people with the background of the motives of intervention or lack of intervention, especially the case study that took place in southern Kurdistan

The researchers concluded that the concepts of genocide and human intervention are defined due to the context of events. There is duplication in the use or non-use of human intervention in cases and files of genocide. This can be seen in the genocide of the Kurdish people, it is the intervention of humanity and non-intervention, not the size and brutality of genocide committed against humanity.